

Concepts of Art and Society in Exhibitions Organized by the

Pridi Banomyong Institute 1995-2017

แนวคิดและความเคลื่อนไหวของนิทรรศการศิลปะกับสังคมที่จัด

โดยสถาบันปรีดี พนมยงค์ พ.ศ. 2538-2560

Sitthidham Rohitasuk

สิทธิธรรม โรหิตะสุข

Faculty of Fine Arts, Srinakharinwirot University, Thailand

Corresponding author

e-mail: sometime_555@yahoo.com

Received 16-03-2021

Revised 19-06-2021

Accepted 03-01-2022

Abstract

This article studies the concepts of art and society in exhibitions organized by the Pridi Banomyong Institute between 1995 and 2017 based on primary and secondary sources as well as interviews. The results highlight that art exhibitions were annual events that provided the chance for creators in various fields of arts and culture to exhibit their works of art to the public. Art exhibitions and society were influenced by concept and direction of the Artists Front of Thailand and Fine Arts Club of Thailand. The influence derived from the Artists Front of Thailand provided space for social reflection of art, regardless of gender, age, educational institute, educational background, or classification of art. It had improvised a working guideline to artists for working together as a group and developed arts and society into a 'Versatile Arts Fair' that attracted a variety of fields of arts to mutually exhibit their creativities. Meanwhile, the influence derived from the Arts Exhibition of Thailand of Fine Arts Club of Thailand focused more on the right of expression than competing for awards. It also provided the chance for artists to exhibit their works in accordance with the place of exhibition. There were lectures and discussions on arts and society available at the exhibitions. Moreover, there were also arts projects for children providing a place of study and distributing essential knowledge of the Pridi Banomyong Institute to children and the youth concerning freedom, democracy, and justice.

Keywords: Pridi Banomyong Institute, art and social, art exhibitions, contemporary art in Thailand

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดและความเคลื่อนไหวของนิทรรศการศิลปะกับสังคมที่จัดโดย สถาบันปรีดี พนมยงค์ ช่วง พ.ศ. 2538-2560 โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ เน้นใช้หลักฐานชั้นต้น ชั้นรอง และสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับนิทรรศการ ผลการศึกษาพบว่า นิทรรศการศิลปะกับสังคม คือ กิจกรรมประจำปีที่เปิดโอกาสให้นักสร้างสรรค์งานศิลปะพัฒนารูปแบบหลายแขนงได้แสดงผลงานศิลปะ งานวิจัยนี้เสนอว่า นิทรรศการศิลปะกับสังคมได้รับอิทธิพลเชิงแนวคิดและแนวปฏิบัติมาจาก แนวร่วมศิลปินแห่งประเทศไทยและชมรมศิลปินกรรมแห่งประเทศไทย อิทธิพลที่ได้รับจากแนวร่วมศิลปินแห่งประเทศไทย คือ การเปิดพื้นที่ให้กับศิลปะแนวสะท้อนสังคมโดยปราศจากข้อจำกัดด้านเพศ วัย สถาบันการศึกษา วุฒิการศึกษา หรือ

ประเภทของศิลปะ ทั้งประยุคต์แนวทางการทำงานศิลปะแบบร่วมหมู่มาใช้ กระทั่งพัฒนานิทรรศการศิลปะกับสังคมเป็น “เทศกาลศิลปะนานาชาติ” ที่นำความหลากหลายทางศิลปะมาสร้างสรรค์กิจกรรมร่วมกัน ขณะที่อิทธิพลจากการแสดงศิลปกรรมแห่งประเทศไทยของชมรมศิลปกรรมแห่งประเทศไทย คือการเน้นสิทธิในการแสดงออก โดยปราศจากการประกวดชิงรางวัล เปิดโอกาสให้ศิลปินส่งผลงานเข้าร่วมได้ตามความเหมาะสมของสถานที่จัดงาน นอกจากนี้ยังจัดแสดงปรากฏการณ์ศิลปะกับสังคมและการเสวนา รวมถึงยังมีโครงการนิทรรศการศิลปะเด็กและเยาวชนเป็นพื้นที่สำหรับศึกษา เผยแพร่ข้อมูลความรู้ของสถาบันปรีดี พนมยงค์ สู่เด็กและเยาวชน โดยเฉพาะประเด็นสันติภาพ ประชาธิปไตย และความเป็นธรรม

คำสำคัญ: สถาบันปรีดี พนมยงค์ ศิลปะกับสังคม นิทรรศการศิลปะ ศิลปะร่วมสมัยในประเทศไทย

บทนำ

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 สังคม การเมือง เศรษฐกิจ ได้มีความเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงไป ขณะที่ในด้านศิลปวัฒนธรรมก็เปลี่ยนโฉมหน้าไปเช่นกัน การศึกษาศิลปะมีบทบาทเป็นกลไกหนึ่งของการสร้างชาติ สร้างประเทศ ให้มีความเจริญก้าวหน้า หลักสูตรศิลปะและศิลปศึกษามีแนวโน้มที่จะผลิตคนทั้งที่เป็นช่างฝีมือและนักสร้างสรรค์ออกสู่สังคมไปพร้อมๆ กัน รวมถึงอิทธิพลจากศิลปะสมัยใหม่ของโลกตะวันตกยังได้เข้ามามีบทบาทอย่างมากทั้งในวงการศึกษาและการทำงานศิลปะ ทั้งหมดนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากในช่วงปลายทศวรรษ 2470 รัฐบาลได้กำหนดนโยบายทางศิลปวัฒนธรรมที่ชัดเจนเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อประเทศชาติ 3 ประการด้วยกัน คือ “1. ประโยชน์ทางการศึกษาอบรม 2. ประโยชน์ทางการเมือง 3. ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ” (Rohitasuk, 2014 : 82) นโยบายที่เน้นความสำคัญของศิลปะและวัฒนธรรมเช่นนี้ส่งผลสู่การเกิดขึ้นของสถาบันการศึกษาทางศิลปะที่สำคัญคือ โรงเรียนประณีตศิลปกรรม ของกรมศิลปากร ในช่วง พ.ศ. 2477 หรือต่อมาในช่วงทศวรรษ 2480 ได้มีการจัด “การประกวดประณีตศิลปกรรม” ในงานฉลองรัฐธรรมนูญ ที่สนับสนุนการสร้างงานศิลปะเพื่อเป็นเครื่องมือเผยแพร่อุดมการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจแบบชาตินิยมของรัฐ เนื้อหาของงานศิลปะในการประกวดเน้นนำเสนอแนวคิดชาตินิยมทางการเมืองและเศรษฐกิจ ขณะที่รูปแบบของจิตรกรรมและประติมากรรมเน้นเสนอรูปทรงร่างกายคนที่แข็งแกร่งโดยได้รับอิทธิพลเชิงรูปแบบจากศิลปะฟาสซิสต์ อาจกล่าวได้ว่า บริบทที่กล่าวมาโดยสังเขปข้างต้นได้ส่งผลไม่มากนักน้อยให้ศิลปะได้แปรสภาพเป็นผลผลิตที่สำคัญอีกประการหนึ่งของสังคม เป็นส่วนหนึ่งที่สัมพันธ์กับนโยบายของรัฐ ทั้งทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม กระทั่งมีบทบาทรวมอยู่ในวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมอย่างมีอาจแยกออกได้

ด้วยเหตุนี้ “ศิลปะกับสังคม” (Art and Social) ในแง่นี้จึงอาจหมายถึง ศิลปะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคม ถ่ายทอดสะท้อนวิถีของความคิด ความเป็นอยู่ในด้านต่างๆ ของคนในสังคม มีความสัมพันธ์กับชีวิตประจำวัน ผลิต / สร้างขึ้นตามความเปลี่ยนแปลงของสังคม ตลอดจนสะท้อนสภาพปัญหาในระดับต่างๆ ของสังคมในช่วงเวลาต่างๆ นอกจากนี้ ศิลปะกับสังคมยังหมายถึงได้ถึง ศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่อวิพากษ์วิจารณ์ สื่อสะท้อนหรือเป็นกระบอกเสียงให้กับคนในสังคม รับใช้การต่อสู้กับความไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้นในสังคมได้อีกด้วย

ที่ผ่านมา หากนับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา กล่าวได้ว่า การขับเคลื่อนศิลปะกับสังคมนั้นเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา นักสร้างสรรค์งานศิลปะ ไม่ว่าจะเป็นด้านวรรณศิลป์ ทัศนศิลป์ ดุริยางคศิลป์ นาฏศิลป์ การละครร่วมสมัย ภาพยนตร์ ฯลฯ ล้วนต่างสร้างผลงานศิลปะเพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการขับเคลื่อนและเปลี่ยนแปลงสังคมอยู่อย่างต่อเนื่อง ซึ่งสำหรับผู้วิจัยแล้ว ไม่ว่าศิลปะนั้นจะอยู่ในกรอบคิดและการแสดงออกในแบบ “ศิลปะเพื่อศิลปะ” (Art for Art sake) หรือศิลปะเพื่อชีวิต (Art for Life Sake) ก็ล้วนแล้วแต่เป็นศิลปะที่สัมพันธ์กับสังคมแทบทั้งสิ้น แม้บางช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์อาจจะถูกวิเคราะห์ สังเคราะห์ แยกแยะกันเป็นฝักเป็นฝ่ายก็ตามที่ ทั้งนี้การเคลื่อนไหวสำคัญไม่ว่าจะเป็น การประกวดประณีตศิลปกรรม ในงานฉลองรัฐธรรมนูญช่วงทศวรรษ 2480 การแสดงผลงานศิลปะหลายประเภทของกลุ่มจักรวรรดิศิลปิน ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 การสร้างและจัดฉายภาพยนตร์ “พระเจ้าช้างเผือก” ในต้นทศวรรษ 2480 การแสดงศิลปกรรมแห่งชาติ ในช่วงทศวรรษ 2490 การเคลื่อนไหวทางศิลปะวรรณกรรมเพื่อสันติภาพ การเคลื่อนไหวของการเมืองวัฒนธรรมในช่วงก่อนและหลัง 14 ตุลาคม 2516 การเคลื่อนไหวของแนวร่วมศิลปินแห่งประเทศไทย การจัดนิทรรศการศิลปะกับสันติภาพในช่วง

ทศวรรษ 2520 การเคลื่อนไหวของชมรมศิลปกรรมแห่งประเทศไทยในช่วงทศวรรษเดียวกัน ฯลฯ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นตัวอย่างของกิจกรรมที่เชื่อมโยงศิลปะเข้ากับสังคมในแง่มุมต่าง ๆ ทั้งสิ้น ทั้งที่เชื่อมโยงกับวิถีความคิด การสร้างสุนทรียภาพให้แก่ชีวิตของผู้คน และทั้งที่เข้าไปปรับใช้ สัมพันธ์กับการต่อสู้เรียกร้องความไม่เป็นธรรมในสังคมหรือกระตุ้นเร้า ปลุกเร้า ให้ผู้คนต่อสู้เพื่อนำพาสังคมไปสู่สิ่งที่ดีกว่า

ทั้งนี้ ใน พ.ศ. 2538 สถาบันปรีดี พนมยงค์ โดย มูลนิธิปรีดี พนมยงค์ ได้ก่อตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการบนพื้นที่ที่ “ครูอุทุมมาลิข” มอบไว้ให้ทางมูลนิธิสำหรับจัดตั้งสถาบันปรีดี พนมยงค์ เพื่อดำเนินกิจกรรมอันเป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวมในด้านต่าง ๆ ซึ่งหนึ่งในกิจกรรมที่ทางสถาบันปรีดี พนมยงค์ ดำเนินการอย่างต่อเนื่องนั้น คือ “โครงการนิทรรศการศิลปะกับสังคม” โดยมีการเชิญศิลปิน นักสร้างสรรค์งานศิลปะในด้านต่าง ๆ มาจัดแสดงผลงานร่วมกัน ผลงานส่วนใหญ่สัมพันธ์กับการสร้างสุนทรียภาพแก่ชีวิต และสะท้อนภาพความเป็นไปต่าง ๆ ในสังคม กล่าวได้ว่า นิทรรศการศิลปะกับสังคม ที่จัดโดย สถาบันปรีดี พนมยงค์ นั้น ได้กลายเป็นอีกหนึ่งงานประจำปีที่เป็นที่ยอมรับของคนในวงการศิลปะร่วมสมัยในประเทศไทย โดยเฉพาะในกลุ่มศิลปิน นักสร้างสรรค์ ที่มักหยิบนำประเด็นปัญหาของสังคมและความไม่เป็นธรรมต่าง ๆ ในสังคม มาสะท้อนผ่านงานศิลปะอย่างต่อเนื่อง กิจกรรมนี้ยังเป็นเสมือนกับพื้นที่ทางศิลปะที่เปิดให้ศิลปินหลากหลายที่มีแนวคิดในการสร้างงานศิลปะกับสังคมได้มีโอกาสแสดงผลงานของตนเอง โดยปราศจากการประกวดแข่งขัน แต่มุ่งไปที่การเปิดพื้นที่ให้งานสร้างสรรค์นั้นได้แสดงออกต่อสาธารณชน รับรู้ และรับฟังการวิพากษ์วิจารณ์ต่าง ๆ ตลอดจนแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันบนพื้นฐานของเหตุผลและข้อมูล นอกจากการจัดนิทรรศการแสดงผลงานทัศนศิลป์และงานศิลปะอีกหลากหลายประเภทแล้ว กิจกรรมดังกล่าวยังสร้างวัฒนธรรมในการนำเสนอประเด็นความรู้ความคิดในด้านศิลปะกับสังคมให้แก่สาธารณชนอีกด้วย ดังเห็นได้จาก มีการเชิญปราชญ์ ทั้งที่เป็นนักวิชาการ ศิลปิน นักวิจารณ์ หรือนักกิจกรรมทางศิลปะและสังคมด้านต่าง ๆ มาแนะนำเสนอ “ปราชญ์ศิลปะกับสังคม” เป็นประจำในทุกปีอีกด้วย

การจัดโครงการนิทรรศการศิลปะกับสังคมตั้งแต่ พ.ศ. 2538 ในอีกทางหนึ่งยังส่งผลให้ศิลปิน นักสร้างสรรค์ นักกิจกรรม ตลอดจนนักวิชาการทางศิลปวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ได้มีโอกาสมาร่วมทำงานด้วยกัน มีโอกาสแสดงผลงานร่วมกัน จนขยายไปสู่การทำงานสร้างสรรค์ร่วมกันในเวทีหรือพื้นที่อื่น ๆ อีกด้วย อาจกล่าวได้ว่า นิทรรศการศิลปะกับสังคม ได้เป็นอีกปัจจัยสำคัญที่ทำให้ “สถาบันปรีดี พนมยงค์” นั้นเป็นที่รู้จักของคนในสังคมในวงกว้างและยังเป็นตั้ง “ชุมชนศิลปวัฒนธรรม” ที่มีเครือข่ายของศิลปิน นักสร้างสรรค์ศิลปะ นักกิจกรรม นักวิชาการ ด้านศิลปวัฒนธรรม ที่ร่วมกันทำงาน และนำเสนอผลงานสู่สังคมอย่างต่อเนื่องและเข้มข้น นอกจากนี้ยังมีการขยายการเรียนรู้และสร้างสรรค์งานศิลปะในประเด็นหัวข้อต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสังคมไปสู่กลุ่มเด็กและเยาวชนอีกด้วย โดยมีการจัดกิจกรรมคู่ขนานคือ “โครงการนิทรรศการศิลปะเด็กและเยาวชน” ซึ่งถือเป็นอีกหนึ่งกึ่งพื้นที่ที่แตกแขนงออกมาจากนิทรรศการศิลปะกับสังคมจนเป็นที่ยอมรับในแวดวงการศึกษาศิลปะ

ภายหลังใน พ.ศ. 2551 นิทรรศการศิลปะกับสังคมยังมีพัฒนาการที่สำคัญนั่นคือ การพัฒนาเป็น “เทศกาลศิลปะนานาชาติ” เพื่อต่อยอดถึงการเปิดกว้างให้กิจกรรมนี้เป็นเวทีนำเสนอผลงานศิลปะกับสังคมที่หลากหลาย นำเสนอศิลปะนานาชาติรูปแบบ นานาความคิด จากคนและกลุ่มคนนานาชาติ นอกจากนี้ คำว่า “พันธุ์” ยังมีนัยยะส่งถึง “เมล็ดพันธุ์” ทางศิลปะที่สามารถแตกหน่อต่อยอดขยายพันธุ์ไปสร้างหรือเติบโตในพื้นที่อื่น ๆ ได้อีกอย่างไม่จำกัด การพัฒนานิทรรศการศิลปะกับสังคมเป็น “เทศกาลศิลปะนานาชาติ” ยังเป็นการบ่งบอกต่อสังคมวงกว้างด้วยว่า กิจกรรมนี้ แม้จะเริ่มต้นจัดโดย สถาบันปรีดี พนมยงค์ หากแต่สามารถขยายไปได้ โดยไม่ได้ผูกขาดกิจกรรมแห่งการหว่านเมล็ดพันธุ์ทางศิลปะนี้ไว้แก่องค์กรใดองค์กรหนึ่ง หน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่ง เท่านั้น จากที่กล่าวมาข้างต้นโดยสังเขปนี้ จึงเป็นความสำคัญที่จะศึกษาวิจัยแนวคิดและความเคลื่อนไหวของนิทรรศการศิลปะกับสังคม ที่จัดโดยสถาบันปรีดี พนมยงค์ ตั้งแต่ช่วง พ.ศ. 2538-2560 ในประเด็นต่าง ๆ ทั้งยังนำเสนอถึงผลและพัฒนาการของนิทรรศการนี้ที่เกิดขึ้นกับวงการศิลปะร่วมสมัยในประเทศไทยอีกด้วย

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดและความเคลื่อนไหวของนิทรรศการศิลปะกับสังคมที่จัดโดย สถาบันปรีดี พนมยงค์ ในช่วง พ.ศ. 2538-2560

2. เพื่อนำเสนอถึงผลและพัฒนาการที่เกิดขึ้นกับวงการศิลปะร่วมสมัยในประเทศไทยจากการจัดนิทรรศการศิลปะกับสังคม โดยสถาบันปรีดี พนมยงค์

กรอบแนวคิดและวิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิดของ “การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์” (Historical Research) ที่เน้นการศึกษาวិเคราะห์ วิพากษ์หลักฐานทั้งหลักฐานชั้นต้น (Primary Source) และหลักฐานชั้นรอง (Secondary Source) รวมถึงการสัมภาษณ์ผู้มีบทบาท และเกี่ยวข้องกับนิทรรศการศิลปะกับสังคม ทั้งนี้โดยรวมไปกับการศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์สังคม การเมือง และ ศิลปวัฒนธรรม เพื่อนำมาใช้ในการวิเคราะห์ วิพากษ์ ประกอบเพื่อแสวงหาคำอธิบายทางประวัติศาสตร์

ผลการวิจัย

ใน พ.ศ. 2538 มูลนิธิปรีดี พนมยงค์ ได้ก่อตั้ง “สถาบันปรีดี พนมยงค์” ขึ้น ภายในซอยสุขุมวิท 55 และเปิดอย่างเป็นทางการในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2538 มีวัตถุประสงค์เพื่อ “ส่งเสริมงานด้านวิชาการเชื่อมโยงกับแนวความคิดอุดมการณ์สันติธรรมของท่านปรีดี พนมยงค์ ให้ประสานสัมพันธ์กับคนรุ่นใหม่และสภาพปัญหาสังคมปัจจุบัน เป็นเวทีทางด้านศิลปวัฒนธรรมทุกแขนง เพื่อเป็นสื่อให้ความดีและสัจจะทางสังคมได้แสดงออกสู่สาธารณะอย่างงดงามมีสุนทรียภาพ รวมทั้งประสานงานและร่วมมือกับองค์กรอื่น ในเรื่องการวิจัย สัมมนา อบรม และจัดกิจกรรมสาธารณะประโยชน์” (Pridi Banomyong Institute, 1995) สถาบันปรีดี พนมยงค์ ยังเป็นองค์กรที่เน้นขับเคลื่อนแนวคิดและกิจกรรมทางการศึกษาและศิลปวัฒนธรรมที่สนับสนุนประชาธิปไตย สันติภาพ และความเป็นธรรมในสังคม ภายในสถาบันมีห้องสำหรับจัดนิทรรศการศิลปะได้ถึง 2 ห้อง รวมถึงบริเวณโถงด้านหน้าด้วย โดยมี “สินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย”¹ เป็นผู้จัดการสถาบัน

สินธุ์สวัสดิ์เป็นอดีตนักศึกษาวิทยาลัยเพาะช่าง ทั้งยังเป็นอดีตสมาชิกแนวร่วมศิลปินแห่งประเทศไทยอีกด้วย หลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 สินธุ์สวัสดิ์เดินทางเข้าร่วมการต่อสู้ในเขตป่าเขาหลังกลับจากเขตป่าเขา เขารับทำงานศิลปะและออกแบบ โดยรับทำสื่อศิลปะให้แก่องค์กรหรือหน่วยงานเพื่อสังคม โดยมี ครูอุ่ม มาลี เป็นผู้สนับสนุนสำคัญ กระทั่งครูอุ่ม มาลี มอบที่ดินส่วนตัวในซอยทองหล่อให้แก่มูลนิธิปรีดี พนมยงค์ เพื่อก่อสร้างสถาบันปรีดี พนมยงค์ในวันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2526 สินธุ์สวัสดิ์จึงได้มีส่วนรับรู้ตั้งแต่ช่วงของการวางแผนก่อสร้างสถาบันฯ และต่อมาได้เข้าทำงานในตำแหน่งผู้จัดการสถาบันปรีดี พนมยงค์ ตั้งแต่เดือนกันยายน พ.ศ. 2536 กระทั่งเปิดดำเนินการในปี พ.ศ. 2538 เป็นต้นมา จนถึงเดือนมีนาคม พ.ศ. 2559 เขาได้ขอเกษียณจากการดำเนินงานนี้

สินธุ์สวัสดิ์ถือเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการร่วมสร้างสรรค์กิจกรรมศิลปะและวัฒนธรรมกับเครือข่ายศิลปวัฒนธรรม โดยเฉพาะกลุ่มที่สนใจศิลปะแนวสะท้อนสังคมที่แสดงออกผ่านศิลปะหลากหลายประเภท ไม่ว่าจะเป็น ทัศนศิลป์ วรรณกรรม ศิลปะการละคร ศิลปะสื่อการแสดง ดนตรี ภาพยนตร์ ฯลฯ พื้นที่ห้องนิทรรศการศิลปะ หอประชุม ลานอเนกประสงค์ รวมถึงพื้นที่ส่วนต่าง ๆ ของสถาบันปรีดี พนมยงค์ จึงเป็นอีกพื้นที่ที่เปิดให้ศิลปิน กลุ่มศิลปิน และนักสร้างสรรค์ศิลปะเข้ามาใช้จัดแสดงงานตั้งแต่เปิดทำการเป็นต้นมา ที่สำคัญคือ สินธุ์สวัสดิ์และคณะกรรมการของสถาบันฯ ได้ริเริ่มการจัดงานนิทรรศการศิลปะประจำปีของสถาบันปรีดี พนมยงค์ ขึ้น นั่นคือ “นิทรรศการศิลปะกับสังคม” โดยเปิดโอกาสให้ศิลปินจากทั่วประเทศส่งผลงานศิลปกรรมที่มีเนื้อหาสะท้อนสังคมหรืออิสระมาร่วมแสดง ภายในงานนี้ยังมีการแสดงผลงานศิลปวัฒนธรรมแขนงอื่น ๆ ตลอดจนปาฐกถาทางวิชาการและการเสวนาเพื่อสนับสนุนการศึกษา สังคม และวัฒนธรรมอีกด้วย

¹ See detail in Yodbangtoey, S. (2008). Some Memories of Sinsawat Yodbangtoey B.E 2497-2550. Chiangmai: Rak lae Metta Wannagarn Publishing.

สินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย อดีตผู้จัดการสถาบันปรีดี พนมยงค์ และผู้มีส่วนสำคัญในโครงการนิทรรศการศิลปะกับสังคมได้กล่าวถึงจุดเริ่มต้นของงานนี้ว่า

โครงการนี้เกิดจากความคิดที่เห็นถึงความสำคัญของแนวทางทัศนศิลป์สะท้อนสังคม การมีบทบาทของงานศิลปกรรมที่ครอบคลุมทุกเรื่องราวของชีวิต ในขณะที่สถาบันปรีดี พนมยงค์ มีนโยบายสนับสนุนส่งเสริมงานทางด้านศิลปวัฒนธรรมที่เน้นให้คุณค่าของมนุษย์ ภายใต้แนวความคิดสันติธรรมและประชาธิปไตยสมบูรณ์ของปรีดี พนมยงค์ การจัดนิทรรศการครั้งแรกในปี พ.ศ. 2538 เป็นปีที่สถาบันปรีดี พนมยงค์เปิดดำเนินงานอย่างเป็นทางการ และตรงกับวาระครบรอบ 50 ปี วันสันติภาพไทย ได้เชิญผู้ที่มีประสบการณ์การทำงานทางด้านทัศนศิลป์สะท้อนสังคมและผู้เชี่ยวชาญการจัดการมาร่วมเป็นคณะทำงาน” (Yodbangtoey, 2020)

ปฏิเสธไม่ได้ว่าบทบาทของสินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย มีความสำคัญไม่น้อย ในฐานะที่เขาเคยเป็นสมาชิกของ “แนวร่วมศิลปินแห่งประเทศไทย” ซึ่งเป็นองค์กรทางศิลปะที่ก่อตั้งขึ้นในช่วง พ.ศ. 2517 เพื่อเคลื่อนไหวสะท้อน วิพากษ์สังคม การเมืองผ่านงานศิลปะ ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้สินธุ์สวัสดิ์รู้จักคุ้นเคยกับศิลปินที่ทำงานศิลปะแนวสะท้อนสังคมจำนวนไม่น้อย ประกอบกับการได้ทำงานกับครูอุงุ่น มาลิก รวมถึงทำงานผลิตสื่อให้แก่องค์กรที่ทำงานด้านสังคม ทำให้สินธุ์สวัสดิ์สามารถประสานศิลปินคณาจารย์ ผู้ทำงานภาคประชาสังคมต่าง ๆ เข้ามาร่วมเป็นคณะทำงานจัดนิทรรศการศิลปะกับสังคมได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้โครงการนิทรรศการศิลปะกับสังคมยังได้รับอิทธิพลในเชิงแนวคิดและแนวปฏิบัติมาจากแนวร่วมศิลปินแห่งประเทศไทยอยู่พอสมควร ซึ่งนอกจากแนวร่วมศิลปินแห่งประเทศไทยจะเน้นความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะกับสังคมแล้ว ยังปรากฏถึงการทำงานศิลปะแบบ “ร่วมหมู่” อีกด้วย เกี่ยวกับเรื่องนี้ สิทธิเดช โรหิตะสุข ยังได้เคยอ้างถึงทัศนะของ สันติ อิศโรสุกุล อดีตประธานแนวร่วมศิลปินฯ คนที่สาม ซึ่งแสดงทัศนะเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

การทำงานแบบรวมหมู่เป็นลักษณะที่เด่นชัดมากสำหรับองค์กรแนวร่วมศิลปินแห่งประเทศไทย ... ก่อนหน้าที่จะมีแนวร่วมศิลปินแห่งประเทศไทยก็ไม่เคยมีปรากฏว่ามีองค์กรศิลปะศิลปินใด (แขนงศิลปกรรม) ที่สามารถทำงานรวมหมู่ได้ เพราะมันขัดต่อการบ่มเพาะและความเชื่อที่ได้รับการอบรมสั่งสอนมานาน ซึ่งแตกต่างจากต่างประเทศหลายประเทศที่การเรียนการสอนศิลปกรรมนั้น เปิดโอกาสให้เรียนรู้ทั้งตนเองและบุคคลอื่น ทำให้รู้จักทำงานร่วมกับผู้อื่นได้...นอกเหนือจากการทำงานร่วมกันอย่างใกล้ชิดแล้ว ก่อนทำงานใหญ่แต่ละงาน พวกเรายังต้องปรึกษาหารือมีการอภิปรายกันเป็นประจำเป็นประเด็น ๆ ไป แต่ไม่ถึงกับโต้แย้งกันในเชิงทฤษฎีจนทำงานด้วยกันไม่ได้...(Rohitasuk, 2008 : 189-190)

นอกเหนือจากการทำงานแบบศิลปะร่วมหมู่แล้ว แนวทางการทำงานของแนวร่วมศิลปินแห่งประเทศไทยที่ส่งอิทธิพลมาถึงงานนิทรรศการศิลปะกับสังคมในบางครั้งด้วยนั้นคือการทำงาน “ศิลปกรรมแบบกลางแจ้ง” ขณะเดียวกัน ในทัศนะของผู้วิจัยยังเห็นว่านิทรรศการศิลปะกับสังคมยังได้รับอิทธิพลบางประการมาจาก “การแสดงผลงานศิลปะแห่งประเทศไทย” ที่จัดขึ้นโดย “ชมรมศิลปกรรมแห่งประเทศไทย” (พ.ศ. 2522-2530)² อีกทางหนึ่งด้วย ชมรมศิลปกรรมแห่งประเทศไทยเป็นองค์กรที่เคลื่อนไหวเพื่อเปิดโอกาสให้กับศิลปินได้แสดงออกในงานสร้างสรรค์โดยไม่ถูกจำกัดด้วยการประกวดชิงรางวัลหรือถูกจำกัดจากการคัดเลือกตัดสินของคณะกรรมการกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น ชมรมศิลปกรรมแห่งประเทศไทยแสดงเจตนารมณ์ชัดเจกว่า “ทุกคนควรพิทักษ์สิทธิการแสดงออกมากกว่าการเพินหาคุณภาพที่มีผลทำให้ศิลปินต้องถูกทำลายสิทธิการแสดงออกไป” (1st Art Exhibition of Thailand Catalogue, 1979)

² See detail in, Tungcharoen, W. (2004). *The Leadership Organization: The Art Center of Thailand Association 2522-2530*. Bangkok: Institute of Academic Development Srinakharinwirot University.

แนวทางข้างต้นได้ส่งอิทธิพลมาถึงนิทรรศการศิลปะกับสังคมที่จัดโดยสถาบันปรีดี พนมยงค์ เช่นกัน เพราะนิทรรศการศิลปะกับสังคมก็เปิดโอกาสให้ศิลปิน นักสร้างสรรค์ผลงานทางศิลปะวัฒนธรรมส่งผลงานในแนวทางที่หลากหลายเข้ามาร่วมแสดงได้ โดยไม่มีการประกวดตัดสิน หากแต่มีการพิจารณาแค่ความเหมาะสมในเรื่องสถานที่ติดตั้ง ตลอดจนพิจารณาถึงเนื้อหาที่ไม่โจมตีหรือละเมิดสิทธิส่วนบุคคลเท่านั้น การที่นิทรรศการศิลปะกับสังคม ที่จัดโดยสถาบันปรีดี พนมยงค์ เปิดให้มีการส่งผลงานเข้ามาร่วมแสดงโดยไม่มีการประกวดแข่งขันนั้น ถือเป็นการเปิดโอกาสให้กับศิลปินอีกจำนวนไม่น้อยที่ไม่มีโอกาสแสดงผลงานของตน

ทั้งนี้ต้องกล่าวว่า ในช่วงทศวรรษ 2530 นั้น บรรยากาศวงการศิลปะร่วมสมัยของไทยเป็นช่วงเวลาที่ได้เต็มไปด้วยความเคลื่อนไหวที่คึกคัก หอศิลป์ทั้งของรัฐ ของสถาบันการศึกษา และที่ดำเนินการโดยเอกชนหลายแห่งเปิดแสดงนิทรรศการศิลปะจำนวนมากอย่างต่อเนื่อง ศิลปินร่วมสมัยต่างนำเสนอผลงานศิลปะหลายแนวทางหลากหลายเนื้อหา ขณะที่ตลาดการซื้อขายงานศิลปะก็คึกคักไม่แพ้กัน ด้วยอัตราการเติบโตของธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ ส่งผลให้งานศิลปะเป็นที่ต้องการจากเหล่าสถาปนิกและนักออกแบบตกแต่งภายในเพื่อนำไปใช้ตกแต่งอาคารสถานที่ ทั้งอาคารพาณิชย์ โรงแรม และที่พักอาศัย นอกจากนี้ นักธุรกิจรุ่นใหม่ที่จบการศึกษาจากต่างประเทศ ซึ่งมีโอกาสได้ชื่นชมงานศิลปะในพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ กระทั่งรักและสนใจงานศิลปะ เมื่อกลับมาประเทศไทย ยังได้สนับสนุนซื้อผลงานศิลปะไปสะสมเป็นจำนวนมาก บางคนถึงกับเปิดหอศิลป์เอกชนของตนเองด้วย นักสะสมงานศิลปะเหล่านี้มีบทบาทไม่น้อยที่ส่งผลให้วงการศิลปะร่วมสมัยของไทยมีความเคลื่อนไหวที่คึกคัก ที่สำคัญ ทศวรรษดังกล่าวยังเป็นช่วงเวลาที่การประกวดศิลปกรรมเวทีต่าง ๆ ทั้งของรัฐและเอกชนมีบทบาทและได้รับความสนใจอย่างมากจากศิลปิน คณาจารย์ นักศึกษา และคนในวงการศิลปะ การได้รางวัลหรือถูกคัดเลือกให้ร่วมแสดงผลงานในเวทีการประกวดศิลปกรรมเหล่านี้อย่างต่อเนื่อง ยังสามารถเป็นบันไดขั้นสำคัญให้กับอาชีพศิลปิน และการก้าวไปเป็นอาจารย์สอนศิลปะในสถาบันการศึกษา รวมถึงการได้รับการยอมรับในวงการศิลปะ และเป็นโอกาสให้ได้แสดงผลงานในหอศิลป์ทั้งของรัฐและเอกชนอย่างไม่ยากนัก อย่างไรก็ตาม ในช่วงปลายทศวรรษ 2530 เมื่อเศรษฐกิจโลกเกิดผันผวน ตลาดหลักทรัพย์ในประเทศเกิดการปั่นหุ้นจนเกิดความวุ่นวายและเข้าสู่ยุคตลาดหุ้นตกต่ำในช่วงปลายทศวรรษ เช่นเดียวกับความล้มเหลวของธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ก็นำไปสู่ภาวะที่ ดวงมมล โชตนาอธิบายว่าเป็น “อสังหาริมทรัพย์ล้มตลาด เสริมด้วยปัญหาการไร้ประสิทธิภาพในการกำกับดูแลการทำธุรกรรมทางการเงิน จนเกิดกรณีอย่างธนาคารกรุงเทพพาณิชย์การหรือการขาดสภาพคล่องของบริษัทเงินทุนเอกชนและธนาคารพาณิชย์ที่ไม่มีประสิทธิภาพในการกำกับดูแลการเงินและการลงทุนจนก่อให้เกิด ‘ลูกหนี้ที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้’ (Non Performing Loans, NPL) จำนวนมาก ตลอดจนการล้มไปของสถาบันการเงินอย่าง ‘ไฟแนนซ์’ หลายแห่ง” (Chotana, 1997 : 10-27) สภาพเช่นนี้ส่งผลให้เศรษฐกิจ ใน พ.ศ. 2540 หรือ “วิกฤติฟองสบู่แตก” ซึ่งส่งผลให้เกิดความชบเซาในแวดวงตลาดงานศิลปะ กรณีหนึ่งที่สะท้อนได้ชัดคือ ใน พ.ศ. 2540 “องค์การเพื่อการปฏิรูประบบสถาบันการเงิน” หรือ ปรส. นำผลงานศิลปะที่เป็นทรัพย์สินของบริษัทเงินทุนหลักทรัพย์ที่ล้มละลายและไม่สามารถฟื้นฟูฐานะได้จำนวน 322 ชิ้น มาจัดนิทรรศการและประมูลต่อผู้สนใจ ขณะที่ในงานศึกษาของสิทธิธรรม โรหิตะสุข ยังได้เคยกล่าวถึงเวทีการประกวดศิลปกรรมต่าง ๆ ในช่วงเวลานี้ไว้อีกว่า “วิกฤตินี้ไม่ได้ทำให้บริษัทเอกชนหรือธนาคารพาณิชย์รายใหญ่อย่าง ธนาคารกรุงเทพ ธนาคารกสิกรไทย โดชิบา พาณาโชนิคหรือหน่วยงานของรัฐอย่าง ปตท. เลิกจัดประกวดศิลปกรรม มีเพียงธนาคารกสิกรไทยที่เลิกจัดประกวดศิลปกรรมไปใน พ.ศ. 2544 แต่ไม่ใช่ด้วยสาเหตุจากวิกฤติเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม ในทศวรรษ 2540 การประกวดศิลปกรรมทั้งแห่งชาติและของเอกชนกลับไม่ได้เป็นพื้นที่สำคัญที่สุดของการแสดงออกทางศิลปะ และของการหาโอกาสสร้างชื่อเสียงในหมู่ศิลปินรุ่นใหม่ไปแล้ว” (Rohitasuk, 2014 : 294) ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2530 ต่อเนื่องถึงต้นทศวรรษ 2540 เป็นช่วงที่ธุรกิจเอกชนบางแห่ง ศิลปิน หรือภัณฑารักษ์อิสระจำนวนหนึ่ง เปิดพื้นที่ทางศิลปะแบบทางเลือกใหม่ (Alternative Space) เพื่อให้ศิลปินร่วมสมัยรุ่นใหม่ ได้มีโอกาสแสดงผลงานเชิงสร้างสรรค์ของตน โดยไม่ต้องผ่านเวทีการประกวด หอศิลป์ขนาดเล็กเกิดขึ้นมาจำนวนมาก รวมไปถึงร้านอาหาร ร้านหนังสือ หรือ “ผับ” (Pub) จำนวนไม่น้อยยังเปิดให้ศิลปินหรือนักศึกษาที่สนใจเข้าไปแสดงผลงานศิลปะได้ อีกทั้ง “มีระบบการขายผลงานใกล้เคียงหรือเช่นเดียวกับแกลเลอรีเอกชน พื้นที่ศิลปะทางเลือกเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นแค่ในกรุงเทพมหานคร แต่กระจายตัวไปยังเมืองใหญ่ส่วนภูมิภาคด้วย อาทิ เชียงใหม่ ภูเก็ต เป็นต้น” (Rohitasuk, 2014 : 294) การแสดงผลงานในพื้นที่ศิลปะทางเลือกเหล่านี้ยังไม่จำเป็นว่าศิลปินจะต้องมีชื่อเสียงส่งสมมาก่อนหน้าแต่ประการใด แนวทางในการสร้างผลงานยังสามารถทำงานศิลปะใน “เชิงทดลอง” เพื่อแสวงหาความเป็นไปได้ในการสื่อสารแนวคิดด้านต่าง ๆ ได้อีกด้วย การเกิดขึ้นของพื้นที่ทางศิลปะเหล่านี้ประกอบกับช่วงเวลาแห่งวิกฤติเศรษฐกิจดังที่กล่าว ส่งผลให้การประกวดแข่งขันทางศิลปะไม่ใช่เวทีสำคัญอันดับต้น ๆ ของศิลปินหรือคนรุ่นใหม่อีกต่อไป

ที่กล่าวมาทั้งหมดโดยสังเขปนี้ เพื่อสะท้อนว่า นิทรรศการศิลปะกับสังคม ที่จัดโดยสถาบันปรีดี พนมยงค์ ที่เริ่มต้นในช่วง พ.ศ. 2538 นั้น เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่วงการศิลปะร่วมสมัยไทยในภาพรวมกำลังมีความเคลื่อนไหวคึกคักหลายด้าน ถึงกระนั้น จุดสำคัญของนิทรรศการศิลปะกับสังคม คือเน้นเปิดโอกาสให้กับนักสร้างสรรค์ทางศิลปะหลากหลายด้านได้แสดงผลงาน โดยเฉพาะ การเปิดพื้นที่ให้กับศิลปะที่มีเนื้อหาสะท้อนหรือวิพากษ์สังคม การเมือง ซึ่งไม่ค่อยมีพื้นที่ทางศิลปะให้แสดงออกในเนื้อหาเชิงนี้ อย่างแพร่หลายมากนัก ซึ่งต่อมา การเปิดโอกาสให้ศิลปินแสดงผลงานโดยไม่ต้องผ่านการประกวดแข่งขันนี้ ในช่วงทศวรรษ 2540 กล่าวได้ว่า ยังสอดคล้องกับบรรยากาศความเคลื่อนไหวในภาพรวมของวงการศิลปะร่วมสมัยของไทยในขณะนั้นอีกด้วย

ใน พ.ศ. 2538 โครงการนิทรรศการศิลปะกับสังคมครั้งแรกจัดขึ้นในวาระครบ 50 ปี สันติภาพไทยในหัวข้อ “วาดหวัง สันติภาพ เพื่อสันติสุข” ระหว่างวันที่ 21 ตุลาคม – 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2538 ณ สถาบันปรีดี พนมยงค์ กิจกรรมนี้เสมือนเป็น จุดเริ่มต้นของนิทรรศการศิลปะกับสังคมที่ภายหลังจะมีการจัดอย่างต่อเนื่อง ทั้งที่จัดขึ้นภายในบริเวณสถาบันปรีดี พนมยงค์ และ มีบางครั้งในช่วงทศวรรษแรกที่เชื่อมโยงกับการจัด “การแสดงศิลปกรรมกลางแจ้ง” ในพื้นที่ที่มีการเคลื่อนไหวทางประวัติศาสตร์การเมืองไทยสมัยใหม่ของประชาชนด้วย ไม่ว่าจะเป็น บริเวณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์หรือถนนราชดำเนิน

โครงการนิทรรศการศิลปะกับสังคมเปิดรับผลงานทั้งด้านทัศนศิลป์และงานสร้างสรรค์สื่ออื่น ๆ ที่หลากหลาย โดยทาง โครงการจะใช้วิธีประชาสัมพันธ์ไปยังสื่อช่องทางต่าง ๆ รวมถึงส่งจดหมายเชิญไปยังศิลปินที่ทำงานศิลปะแนวสะท้อนสังคมหลากหลาย รุน เพื่อเชิญชวนให้ส่งผลงานเข้ามาร่วมแสดง ผลงานหากเป็นแบบ 2 มิติ ทางคณะทำงานของสถาบันปรีดีฯ จะเป็นผู้ติดตั้งให้ ส่วนงานศิลปะแบบ 3 มิติ หรือศิลปะติดตั้งจัดวาง (Installation Art) ทางศิลปินสามารถมาดำเนินการติดตั้งด้วยตนเอง สำหรับศิลปินที่ ตั้งใจจะจัดแสดงผลงานศิลปะแบบแสดงสด ศิลปะการละคร การอ่านบทกวี การแสดงดนตรี หรือการแสดงอื่น ๆ ที่เป็นการแสดงสด นั้น ทางผู้จัดจะวางแผน จัดตารางการแสดงผลงานให้ตามความเหมาะสม ทั้งนี้เนื่องจากสถาบันปรีดีฯ เป็นองค์กรที่ไม่แสวงหาผลกำไร การจัดนิทรรศการในแต่ละปีจะใช้งบประมาณที่ได้รับจัดสรรจากมูลนิธิปรีดี พนมยงค์ เป็นสำคัญ โดยงบประมาณจะถูกใช้ไปกับการประชาสัมพันธ์ การติดตั้งและจัดนิทรรศการ การจัดพิมพ์ คู่มือและสื่อสิ่งพิมพ์ การจ่ายค่าตอบแทนปาฐกและทีมงานที่ มาช่วยในวันติดตั้งและเปิดนิทรรศการ ตลอดจนค่าอาหารวันเปิดนิทรรศการ ส่วนศิลปินที่มาร่วมแสดงก็จะรับผิดชอบเรื่องของการ ทำงานสร้างสรรค์เอง ในส่วนของศิลปะการละครที่ใช้โรงละคร หรือมีการให้ผู้ชมซื้อบัตรเข้าชม ผู้จัดจะบริจาคโดยหักเปอร์เซ็นต์ จากการขายบัตรเพื่อนำไปบำรุงรักษาสถานที่ต่อไป

สินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย ได้กล่าวถึงแนวคิดในการจัดงานนิทรรศการศิลปะกับสังคมในช่วงทศวรรษแรก (พ.ศ. 2538-2548) ไว้ว่า

การจัดนิทรรศการศิลปะกับสังคมในช่วงทศวรรษแรก มีการเปลี่ยนแปลงของคณะทำงาน มีการเข้าร่วมงานจากผู้เอาการเองงาน ทำให้การดำเนินงานมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น จะเห็นวาระระหว่าง ทศวรรษแรก โครงการศิลปะกับสังคมได้จัดแสดงนิทรรศการที่ให้นักสร้างสรรค์ศิลปะ ได้ แสดงออกทางด้านประชาธิปไตย สันติภาพ ความเป็นธรรม รวมทั้งทุกเรื่องราวซึ่งเกี่ยวข้องกับ ชีวิตมนุษย์ ได้เป็นเวทีรองรับการแสดงความคิดเห็นผ่านกระบวนการทางศิลปะของนักสร้างสรรค์ ศิลปะ ที่มีจินตนาการอันหลากหลายทุกเพศทุกวัย ทั้งคุณวุฒิและวัยวุฒิ” (Yodbangtoey, 2020)

อีกสิ่งหนึ่งที่เป็นสาระสำคัญของนิทรรศการศิลปะกับสังคมแต่ละปี คือการนำงานนี้ไปผนวกกับวาระสำคัญทางสังคมที่ เชื่อมโยงกับอุดมการณ์ของปรีดี พนมยงค์ หรือการกำหนดประเด็นหัวข้อหลักเพื่อให้เป็นแนวทางของเนื้อหาในงานศิลปกรรมที่จะ จัดแสดง ถึงกระนั้น ศิลปินที่ส่งผลงานเข้าร่วมก็สามารถที่จะเลือกสร้างสรรค์ผลงานศิลปะตามหัวข้อหลักที่กำหนดไว้ หรือแตกต่าง หลากหลายจากนั้นก็ได้ ไม่ได้มีการยึดติดแต่อย่างใด ซึ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้ สินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย ได้กล่าวอธิบายเพิ่มเติมว่า

ในแต่ละครั้งโครงการนิทรรศการศิลปะกับสังคมได้จัดนิทรรศการที่เป็นหลักหมุดให้กับวงการศิลปะสะท้อนสังคมตามลำดับ เช่น ศิลปกรรม 50 ปี วาดหวัง สันติภาพ เพื่อสันติสุข, ศิลปกรรมในวาระครบรอบ 20 ปี เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519, ศิลปะกับสังคม 2539, ศิลปกรรม 65 ปี ประชาธิปไตยไทย, ศิลปกรรม 25 ปี 14 ตุลา 2516, นิทรรศการภาพศิลปะรัฐบุรุษอาวุโส นายปรีดี พนมยงค์ เนื่องในวาระครบรอบ 100 ปี ชาตกาล, นิทรรศการศิลปะกรรมกลางแจ้ง “ประชาธิปไตยในแงาม 100 ปี นายปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย, นิทรรศการศิลปะกับสังคม 2544, รางวัลนิตยสาร “แดง”, นิทรรศการศิลปะกรรมกลางแจ้งเดือนตุลาคม, ศิลปะกับสังคม 2545 ในวาระ 70 ปี ประชาธิปไตย, ภาพศิลปะคัดเอากำหนดเมืองเดือนตุลา, ศิลปะกับสังคม 2547, ศิลปะกับสันติภาพ 60 ปี สันติภาพไทย สันติภาพโลก...การจัดโครงการแสดงนิทรรศการอย่างต่อเนื่องในประเด็นทางสังคม การเมือง โดยมีความคิดสร้างสรรค์เป็นตัวนำนี้ ทำให้โครงการศิลปะกับสังคมของสถาบันปรีดี พนมยงค์ ได้รับความสนใจและเป็นที่ยอมรับจากศิลปินและวงการศิลปะ ขณะเดียวกันได้ทำให้นักสร้างสรรค์ศิลปะ ใช้เป็นเวทีในการแสดงออกทางศิลปะอย่างสม่ำเสมอ อย่างน้อยปีละหนึ่งครั้ง บางปีมีการแสดงหลายครั้ง” (Yodbangtoey, 2020)

มีบางครั้งที่นิทรรศการศิลปะกับสังคมได้จัดงานในรูปแบบ “ศิลปกรรมกลางแจ้ง” ดังที่สินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า “นอกจากจัดแสดงในห้องนิทรรศการแล้ว ยังมีการจัดนิทรรศการกลางแจ้งในพื้นที่ต่าง ๆ เช่น พื้นที่กลางแจ้งหน้าหอประชุมใหญ่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ พื้นที่ริมทางเท้าถนนราชดำเนินกลาง และรอบอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ซึ่งการจัดงานศิลปกรรมกลางแจ้งนี้ได้เพิ่มความน่าสนใจให้กับผู้ชม เป็นความท้าทายและช่วยพัฒนาศักยภาพการสร้างสรรคผลงานของศิลปินแต่ละคน แต่ละกลุ่มไปด้วย” (Yodbangtoey, 2020)

สินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย ยังอธิบายถึงปัจจัยและความสัมพันธ์ที่ส่งผลถึงการกำหนดเนื้อหาหรือหัวข้อของการจัดนิทรรศการศิลปะกับสังคมในลักษณะศิลปกรรมกลางแจ้ง ว่ามีความสัมพันธ์กับ 3 ปัจจัยหลักด้วยกัน คือ เกิดจากการเห็นความสัมพันธ์ระหว่างสามสิ่ง ได้แก่

1. “พื้นที่” (สาธารณะที่ที่เป็นสัญลักษณ์ทางการเมือง คือ อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยและถนนราชดำเนิน) 2. “เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์การเมืองไทย” (ที่เกิดบนถนนราชดำเนิน เช่น การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475, การเดินขบวนสวนสนามของเสรีไทย เมื่อวันที่ 25 กันยายน 2488, การเดินขบวนประท้วงการเลือกตั้งสกปรก พ.ศ. 2500, เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516, เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519, เหตุการณ์วันที่ 17-20 พฤษภาคม 2535 ฯลฯ 3. “ตัวบุคคล” (นายปรีดี พนมยงค์) ผู้เป็นมันสมองสำคัญในการนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ. ผู้เป็นหัวหน้าขบวนการเสรีไทยในสงครามโลกครั้งที่สอง (Yodbangtoey, 2020)

นิทรรศการศิลปะกับสังคมในลักษณะศิลปกรรมกลางแจ้งนี้จะประชาสัมพันธ์เชิญชวนผู้สนใจให้ส่งผลงานสเก็ตซ์เข้ามาให้ทางโครงการพิจารณา ทั้งจะมีการคัดเลือกผลงานที่มีแนวคิดสอดคล้องกับหัวข้อ ตลอดจนจะมีการใช้วัสดุ วิธีการนำเสนอ และเหมาะสมกับการใช้พื้นที่และความเป็นไปได้ให้พัฒนาผลงานต่อไป ซึ่งสินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย ได้กล่าวถึงภาพรวมของงานศิลปกรรมกลางแจ้งอีกว่า

จากแนวคิดที่นำอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยเป็นศูนย์กลางในการจัดแสดงศิลปกรรมกลางแจ้งประชาธิปไตยในแงามุม เมื่อผลงานต่างๆ ของนักสร้างสรรค์ศิลปะได้ติดตั้งและจัดแสดงบนพื้นที่ดังกล่าว เราได้เห็นความตื่นตาตื่นใจของประชาชนที่สัญจรไปมาบนถนนราชดำเนินจำนวนมาก เริ่มจากความคิดที่ว่างานศิลปะจะต้องจัดแสดงในแกลเลอรีหรือห้องแสดงภาพ ผู้สนใจต้องเดินทางไปในพื้นที่ที่จัดแสดงเป็นการเฉพาะเพื่อเสพชมผลงาน แต่การจัดแสดงงานศิลปกรรมกลางแจ้ง คือ การเปลี่ยนวิธีการให้งานศิลปะเข้าไปหาประชาชนบนพื้นที่สาธารณะ ซึ่งประชาชนต้องเดินทางผ่านเป็นประจำอยู่แล้ว ส่งผลให้ประชาชนได้เสพชมและเข้าร่วมชมงานศิลปะที่มีความหลากหลายในรูปแบบ เกิดเป็นภาพประทับใจที่มีพลังของศิลปะเป็นตัวกลางเชื่อมโยงอย่างมีสีสัน (Yodbangtoey, 2020)

จากที่กล่าวมาเห็นได้ชัดเจนว่า นิทรรศการศิลปะกับสังคมมุ่งที่จะให้เกิดผลงานหรือกิจกรรมทางศิลปะที่จะเป็นเครื่องสะท้อน ตีความ หรือนำเสนอมุมมองทางสังคม การเมือง ที่นำไปสู่การสร้างความรู้ความเข้าใจและพัฒนาแนวทางประชาธิปไตยในแงามุม ให้ผู้สร้างสรรค์และผู้ชมเรียนรู้และตระหนักถึงความสำคัญของการเมืองทางสังคม การเมือง ที่สำคัญในประเทศไทยผ่านบทสะท้อนจากงานศิลปกรรม

การเปิดโอกาสให้ศิลปิน นักสร้างสรรค์ทุกเพศทุกวัยส่งผลงานเข้ามาร่วมแสดงในนิทรรศการศิลปะกับสังคมในแต่ละปี ส่งผลให้งานศิลปกรรมที่จัดแสดงในนิทรรศการนี้ไม่ได้จำกัดขอบเขตอยู่เพียงแค่งานในกลุ่มทัศนศิลป์เท่านั้น แต่ยังขยายไปถึงงานศิลปะสื่อการแสดง งานวรรณกรรม ดนตรี การฉายภาพยนตร์ ที่สำคัญคือ การเปิดโอกาสนี้ยังส่งผลให้เกิดการทำลายข้อจำกัดที่ว่า การแสดงนิทรรศการศิลปะจะต้องเป็นของศิลปินอาชีพเท่านั้น สิ่งที่ยังผู้จัดพยายามจะสื่อเสนอไปยังสาธารณชนวงกว้างก็คือ “ทำให้เห็นว่า คนทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในสถานะใดสามารถสร้างงานศิลปะเข้าร่วมจัดแสดงได้ อีกทั้งมันใจว่ามีพื้นที่รองรับงานแสดงศิลปะแบบไม่จำกัดฐานะว่าผู้แสดงจะต้องเป็นศิลปินแต่เพียงอย่างเดียว มุมมองทางด้านศิลปะถูกทำให้ไม่ใช่เป็นเรื่องของเฉพาะกลุ่มศิลปิน แต่เป็นเรื่องของประชาชนทุกคนที่สนใจศิลปะ นี่คือหลักคิด แต่ในความเป็นจริง เนื่องจากห้องจัดแสดงนิทรรศการมีพื้นที่จำกัด จึงจำเป็นต้องเลือกเชิญผู้สร้างสรรค์งานศิลปะคละกันไป ตั้งแต่ศิลปิน คณาจารย์ทางศิลปะ นักศึกษาศิลปะ ตลอดจนประชาชนและเยาวชน” (Yodbangtoey, 2020)

การเปิดกว้างและไม่ยึดติดว่าผู้สร้างสรรค์และจัดแสดงงานศิลปะได้นั้นต้องอยู่ในขอบเขตจำกัดของการเป็นศิลปินอาชีพเพียงอย่างเดียว ส่งผลให้ในปี พ.ศ. 2551 นิทรรศการศิลปะกับสังคมได้มีความเปลี่ยนแปลง คือ พัฒนากิจกรรมให้เป็น “เทศกาลศิลปะนานาชาติ” ที่มีรูปแบบหลากหลาย มีคนรุ่นใหม่ ๆ ที่เริ่มชกชนศิลปินกลุ่มต่าง ๆ เข้ามาร่วมกิจกรรมมากขึ้น พิทักษ์ ปิยะพงษ์ ศิลปินอาวุโสผู้ทำงานแนวสะท้อนสังคม ได้แสดงทัศนะถึงความหลากหลายของคนทำงานศิลปะ แนวนงานศิลปะ ที่มาร่วมกันจัดแสดงหรือทำงานร่วมกันในนิทรรศการศิลปะกับสังคมและเทศกาลศิลปะนานาชาติไว้ว่า “ศิลปะนานาชาติเป็นไอเดียที่ดี เป็นรอยต่อที่เชื่อมโยงระหว่างคนรุ่นเก่า รุ่นกลาง กับคนรุ่นใหม่ ผมคิดว่ามันเหมือนเป็นศิลปะต่างวิถีที่สามารถมารวมอยู่ด้วยกันได้ เพราะไม่ว่าจะเป็นการทำงานแนวไหน ก็ล้วนอยู่ภายใต้ร่มของศิลปะทั้งสิ้น ซึ่งถ้ามีการเปิดโอกาสให้คนแต่ละรุ่นมาคุยกันก็น่าจะพัฒนาไปได้มากยิ่งขึ้น” (Piyapong, 2020)

ขณะที่ สนิทนาถ เกษประไพ นักสร้างสรรค์ศิลปะการละครแห่งกลุ่มพระจันทร์เสี้ยวการละคร ยังได้กล่าวถึงการปรับเปลี่ยนพัฒนาจาก “นิทรรศการศิลปะกับสังคม” มาสู่ “เทศกาลศิลปะนานาชาติ” อีกว่า

จุดแข็งคือ ศิลปะนานาชาติ (หรืองานศิลปะกับสังคมในยุคแรก) เป็นงานศิลปะเกี่ยวกับประชาธิปไตย ประเด็นทางสังคมที่เข้มข้น และเป็นงานศิลปะรุ่นแรกๆ ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะที่เน้นเรื่อง สิทธิ เสรีภาพ ประชาธิปไตย โดยเปิดกว้างไม่จำกัดเฉพาะงานภาพเขียน หรือศิลปะในแนว Visual Arts เท่านั้น เลยมีเอกลักษณ์ที่ความหลากหลายรูปแบบวิธีการนำเสนอผลงาน ทำให้ศิลปินหลายแขนงได้มาพบปะสังสรรค์ทางความคิดร่วมกัน และเป็นการเปิดมุมมองทางศิลปะให้กับผู้ชมที่มาร่วมงาน จุดอ่อนก็อาจมีอยู่บ้างในเรื่องความพร้อมของการจัดงานในแต่ละปี และรวมไปถึงเรื่องการบริหารจัดการเพื่อให้งานขยายหรือดียิ่งขึ้น งานนิทรรศการ “ศิลปะกับสังคม” หรือ “ศิลปะนานาชาติ” มีผลต่อศิลปะร่วมสมัยและกับสังคมมาก ทำให้ประเด็นศิลปะกับสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสิทธิ เสรีภาพ ประชาธิปไตย และประเด็นปัญหาต่างๆ ในสังคมเป็นที่รับรู้มากขึ้น โดยเฉพาะนิทรรศการนี้ได้เป็นพื้นที่ให้กับศิลปินผู้สนใจสร้างงานที่สื่อสารประเด็นทางสังคมได้มีพื้นที่ในการจัดแสดงผลงาน ได้สื่อสารแนวความคิดกับสังคม...(Keitprapai, 2020)

อีกกรณีที่น่าสนใจคือ เมื่อนิทรรศการศิลปะกับสังคมได้ปรับเปลี่ยนพัฒนามาสู่เทศกาลศิลปะนานาชาติ การเปิดโอกาสหรือความสนใจที่ประชาชนทั่วไปที่ไม่ได้เป็นศิลปินอาชีพจะนำงานศิลปะของตนมาจัดแสดงก็มีเพิ่มมากขึ้นด้วย กรณีหนึ่งที่จะหยิบยกมาในที่นี้คือ กรณีของ “รติรัตน์ รททอง” ครูอาสาสมัครการศึกษาออกโรงเรียน (กศน.) จากอำเภอเมืองสมุทรสาคร นอกจากงานประจำแล้ว เธอยังทำงานศิลปะด้วยการเพ้นท์สี อะคริลิกบนผ้าดิบมาหลายปี เธอฝึกฝนเรียนรู้เองจากอินเทอร์เน็ต ยูทูบ กระทั่งทำผลงานเป็นอาชีพและเริ่มต้นเป็นวิทยากรสอนการเพ้นท์กระเป๋าดำในหน่วยงานต่าง ๆ ในวัยเด็กเคยวาดรูปประกวดได้ที่หนึ่งตอนเรียนชั้นประถม จนต่อมาเธอเขียนรูปลายเส้นด้วยปากกาหมึกดำบนกระดาษ รติรัตน์รู้จักและเข้าร่วมกิจกรรมกับสถาบันปรีดี พนมยงค์ เกี่ยวกับเรื่องนี้ เธอได้กล่าวว่า

...จากการเป็นวิทยากรเพ้นท์ผ้า ในวิชาชีพระยะสั้นของ กศน. จนเกิดความรู้สึอยากแสดงงานที่ใหญ่ก็ได้ ที่มีที่ให้แสดงงานที่ฉันอยากถ่ายทอดผลงานของตัวเองสู่สาธารณชนให้คนอื่นได้เห็นความงาม ได้ชื่นชมกับสิ่งที่ฉันประกอบสร้างขึ้นเป็นภาพวาด หลังจากนั้นหลายปี ฉันก็ตรงไปพูดคุยกับอาจารย์สินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย ตอนที่สถาบันปรีดี พนมยงค์ หลายปีไม่มีความกล้าเริ่มจากการเป็นผู้ดู ฝึเรียนรู้ และคิดเป็นเรื่องศิลปะที่ตนเองสามารถทำได้และสามารถแสดงความรู้สึภายในผ่านการวาดรูป ความกล้าที่ส่งเสริมให้ฉันกล้าในตอนนั้นคือ ฉันป่วยหนักมากและคิดว่าอาจจะไม่สามารถทำสิ่งที่รักได้ กลายเป็นแรงผลักดันให้ฉันมีความกล้าที่จะพูดคุยกับอาจารย์และคำตอบง่าย ๆ ที่อาจารย์พูดตอบฉัน คือ “ได้สิ ยินดีรับผลงานทุกคน ทุกกลุ่มที่รักในศิลปะ” ฉันจำการพูดคุยได้ไม่ละเอียดนัก แต่ตอนที่อาจารย์สินธุ์สวัสดิ์ ยกหน้ารับว่าฉันสามารถมาร่วมแสดงได้นั้นฉันรู้สึกว้าว โลกนี้สดใสและฉันไม่จำเป็นต้องจมปลักกับความซึมเศร้า ในการเจ็บป่วยภายในของฉันอีกแล้ว ศิลปะจะเยียวยาจิตใจของฉัน ให้กล้าที่จะเผชิญกับโรคต่างๆ ที่รุมเร้ามา อาจารย์สินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย ได้ให้โอกาสนั้นแก่ฉันในการเริ่มแรกของงานศิลปะ เมื่อปี พ.ศ. 2558 โครงการศิลปะกับสังคม ครั้งที่ 20 (เทศกาลศิลปะนานาชาติ ครั้งที่ 8) เป็นครั้งแรกที่ร่วมกับสถาบันปรีดีฯ ครั้งแรกและก็ร่วมงานมาตั้งแต่ปี 2558 – 2560 ฉันทำงานศิลปะทุกวันเวลาที่ว่างเพราะรู้สึกเหมือนได้ทำสมาธิอยู่ในจิตใจตัวเองไม่ล่องลอยไปสู่ความคิดลบ เพื่อพัฒนาตนเองให้เข้มแข็งและสร้างความงามให้คนได้ชื่นชมต่อไป (Roththong, 2020)

นอกจากโครงการนิทรรศการศิลปะกับสังคม: เทศกาลศิลปะนานาชาติจะเปิดพื้นที่ให้ศิลปินหลากหลายกลุ่มหลายประเภทได้จัดแสดงผลงานศิลปะร่วมสมัยแล้ว ในแต่ละปี ยังพยายามที่จะนำเสนอความคิด ความรู้ และทัศนวิจารณ์ในประเด็นต่างๆ ที่เชื่อมโยงระหว่างศิลปะกับสังคมผ่านกิจกรรมการแสดง “ปาฐกถาศิลปะกับสังคม” ที่เป็นเสมือนกิจกรรมเปิดโครงการในทุก ๆ ปีอีกด้วย

การแสดงปาฐกถาศิลปะกับสังคมมักจัดขึ้นเป็นกิจกรรมแรกเนื่องในพิธีเปิดนิทรรศการของทุกปี กิจกรรมนี้ได้เชิญนักวิชาการ นักสร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรม ในสาขาต่าง ๆ มานำเสนอปาฐกถาในหัวข้อต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับศิลปวัฒนธรรมกับ

สังคม โดยทางคณะผู้จัดงานและเครือข่ายนักศิลปะวัฒนธรรมที่ร่วมจัดงานในปีนั้น ๆ จะร่วมกันเสนอความคิด และบุคคลที่น่าสนใจร่วมกันเพื่อแลกเปลี่ยน ว่า จะทำการเทียบเชิญบุคคลใดมาเป็นปาฐก อาจมีการนำเสนอประเด็นหรือโครงความคิดหลัก ๆ ให้แก่ปาฐกหรือบางครั้งก็เปิดโอกาสให้ปาฐกได้เสนอประเด็นหัวข้อที่จะเป็นบทปาฐกได้อย่างอิสระ ความหลากหลายของการแสดงปาฐกภายในกิจกรรมนี้คือ ผู้แสดงปาฐก อาจจะนำเสนอประเด็นเนื้อหาได้ในหลากหลายรูปแบบ ทั้งในลักษณะวิชาการ กึ่งวิชาการ หรือมีบางครั้งที่ปรากฏในรูปแบบคล้ายกับการเสนา

ทั้งนี้ก่อนหน้าปี พ.ศ. 2549 จะปรากฏปาฐกาศิลปะกับสังคมอยู่ 3 ครั้ง ซึ่งใน 3 ครั้งนี้ มี 2 ครั้ง ที่ไม่ได้จัดขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของนิทรรศการศิลปะกับสังคม หากแต่เป็นปาฐกที่จัดขึ้นในนิทรรศการศิลปะวาระอื่น ประกอบด้วย “ศิลปะกับมุมมองทางสังคม” (2544) โดย สุชาติ สวัสดิ์ศรี ซึ่งจัดขึ้นในวาระครบรอบ 25 ปี เหตุการณ์ 6 ตุลา 2519 แต่ก็ถือได้ว่าเป็นปาฐกาศิลปะกับสังคมครั้งแรกที่สถาบันปรีดี พนมยงค์ จัดขึ้น, “70 ปี ประชาธิปไตยในบริบทวัฒนธรรม” (2545) โดย อนุช อภาภิรมย์ ปาฐกที่จัดขึ้นในพิธีเปิดนิทรรศการศิลปะกับสังคม ประจำปี 2545 และ “สันติภาพและยุคแห่งการแสวงหา” (2548) โดย วิทยากร เขียวกุล ซึ่งจัดขึ้นในนิทรรศการ “ศิลปะกับสันติภาพ: 60 ปีสันติภาพไทย สันติภาพโลก”

ต่อมากิจกรรมดังกล่าวเริ่มมีความชัดเจนและต่อเนื่องขึ้นตั้งแต่ในช่วง ปี พ.ศ. 2549 เป็นต้นมา ในบางปีปาฐกาศิลปะกับสังคมได้รับความสนใจจากสาธารณชนและสื่อมวลชน กระทั่งมีการนำบทปาฐกไปตีพิมพ์เผยแพร่ซ้ำในสื่อหนังสือพิมพ์หรือนิตยสารรายสัปดาห์ หรือในเว็บไซต์ต่าง ๆ ขณะที่ทางผู้จัดงาน ได้นำบทปาฐกภายในแต่ละปี มาตีพิมพ์เผยแพร่ลงในสูจิบัตรประกอบนิทรรศการศิลปะกับสังคมและเทศกาลศิลปะนานาชาติ ทั้งนี้ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2560 สถาบันปรีดี พนมยงค์ ได้มีการจัดพิมพ์หนังสือชื่อ “ปรีดีศึกษา และปาฐกาศิลปะกับสังคม”³ ขึ้น โดยได้รวบรวมบทปาฐกาศิลปะกับสังคมไว้ตั้งแต่ พ.ศ. 2549-2560 รวมจำนวนทั้งสิ้น 14 บท (มีปาฐกาศิลปะกับสังคมในพิธีเปิดนิทรรศการศิลปะกับสังคม 13 บท ส่วนอีก 1 บทเป็นบทความที่นำมาผนวกรวมไว้ด้วยเรื่อง “ภาพศิลปะคัตเอาต์การเมืองเดือนตุลา: ศิลปะกับการเมือง และการเมืองเรื่องความทรงจำ” โดย ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์ ซึ่งเขียนเรียบเรียงขึ้นจากประเด็นในการเสนาเรื่อง “มอญย้อนรอยศิลปะกับการเมืองเดือนตุลาคมในทัศนะของคนต่างรุ่น” ที่สถาบันปรีดี พนมยงค์ เมื่อวันที่ 3 ตุลาคม 2552) ส่วน 3 บทก่อนหน้าปี พ.ศ. 2549 ไม่ได้นำมารวมพิมพ์ไว้ในเล่มนี้ด้วย

ปาฐกที่แสดงในช่วงระยะตั้งแต่ พ.ศ. 2544-2560 ทั้งในวาระทางศิลปะก่อนหน้าปี พ.ศ. 2549 และที่เป็นส่วนหนึ่งของนิทรรศการศิลปะกับสังคมตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2549 เป็นต้นมามีลักษณะเด่นที่สำคัญอยู่ 3 ประการ กล่าวคือ **ประการแรก** คือ การนำเสนอ **แนวคิดหรือความรู้ด้านศิลปะวัฒนธรรม** ซึ่งเกี่ยวข้องกับศิลปะในสาขาต่าง ๆ ตลอดจนความรู้ในเชิงประวัติศาสตร์ และความเคลื่อนไหวด้านศิลปะวัฒนธรรม ดังเช่นที่ปรากฏในบทปาฐก เรื่อง “ศิลปะและสถาปัตยกรรมของคณะราษฎร” (2550) โดย ชาตรี ประกิตนันทการ เรื่อง “ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์: ผู้ค้าจุนชีวิตและโลกด้วยแก่นธรรม” (2555) โดย ปาริชาติ จึงวิวัฒนาภรณ์ เรื่อง “คณะสุภาพบุรุษกับวรรณกรรมราษฎร” (2560) โดย ชุตติศักดิ์ ภักทกุลวณิชช์ เป็นต้น ทั้งนี้ต้องกล่าวว่า การนำเสนอแนวคิดหรือความรู้ด้านศิลปะวัฒนธรรมในบทปาฐกาศิลปะกับสังคมนั้น ปาฐกแต่ละคนล้วนถ่ายทอดเนื้อหาสาระอยู่ในแนวทางของการนำเสนอประเด็น “ศิลปะกับสังคม สันติภาพ ประชาธิปไตย และความเป็นธรรม” ซึ่งถือเป็นหลักคิดสำคัญของสถาบันปรีดี พนมยงค์ ทั้งสิ้น

ประการที่สอง คือ การเสนอบทปาฐกในเชิงวิพากษ์วิจารณ์หรือเป็นทัศนวิจารณ์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการหยิบยกประเด็นทางสังคมและศิลปะวัฒนธรรมมานำเสนอในเชิงวิเคราะห์ วิจารณ์ หรือนำเสนอมุมมองของปรากฏการณ์ทางศิลปะที่สะท้อนต่อความเป็นไปของสังคมอีกด้วย บทปาฐกภายในลักษณะนี้ พบว่า มีทั้งประเด็นในเรื่องของผู้หญิง เพศสภาพ ตลอดจนเรื่องของ “เสียง” ดังเช่นที่ปรากฏในบทปาฐก เรื่อง “อ้อมอกแห่งมารดา เล่าเรื่องราวของแม่แห่งชีวิต: ผู้ให้และผู้ถูกกระทำ (จากแม่โพสพถึงหม้อข้าวที่ขูดไม่ออก)” (2554) โดย ศรวณีย์ สุขุมวาท เรื่อง “เสียงลือ เสียงเล่าอ้าง อันใด” (2557) โดย อานันท์ นาคคง เป็นต้น

ประการสุดท้าย คือ การนำเสนอประเด็นความท้าทายต่อการสร้างสรรค์และความเคลื่อนไหวในทางศิลปะวัฒนธรรม ซึ่งเกี่ยวข้องกับการนำเสนอคุณค่าของศิลปะที่สัมพันธ์กับการทำหน้าที่เป็นเครื่องสะท้อนสังคม เป็นกระบอกเสียงให้แก่ผู้คนที่ไม่ได้รับความเป็นธรรมในสังคม หรือเป็นสิ่งที่ท้าทายต่ออำนาจที่ไม่ชอบธรรม ดังเช่นที่ปรากฏในบทปาฐก เรื่อง “ศิลปะเลือกข้างกับ

³ See detail of the full Keynote Speech in, Rohitasuk, S. (Editor, 2017). Pridi Studies and Arts and Social Speech. Bangkok: Pridi Banomyong Foundation.

ศิลปะทางเลือก" (2551) โดย อำนาจ เย็นสบาย เรื่อง "พื้นที่ต้องห้าม: กับคนทำหนังสือสารคดี" (2558) โดย ธิดา ผลิตผลการพิมพ์ และในปีเดียวกันคือเรื่อง "ศิลปะจะอยู่รอดอย่างไร ? ในยุคดิจิทัลไทย" (2558) โดย ชีระวัฒน์ มุลวิไล เรื่อง "งานทางปัญญาในสังคม อัจฉริยะ" (2559) โดย ธงชัย วินิจจะกุล เป็นต้น

ทั้ง 3 ประการที่กล่าวมา บางบทปรากฏก็แสดงถึงลักษณะใดลักษณะหนึ่งที่ชัดเจน ขณะที่บางบทก็มีลักษณะทั้ง 3 ประการนี้ปรากฏผสมผสานร่วมกันอยู่ เนื้อหาสาระของปรากฏการณ์จะเน้นประเด็นเรื่องของการแสวงหาสันติภาพ ประชาธิปไตย และความเป็นธรรม ผ่านกรณีต่างๆ นอกจากนี้ยังแฝงไปด้วยการเปิดพื้นที่ให้กับเรื่องราวและเรื่องเล่าของผู้หญิง พื้นที่ต้องห้ามที่ถูกเปิดเผยความจริงผ่านหนังสือสารคดี และอีกหลายประเด็นที่สะท้อนและตอกย้ำถึงความสำคัญและความสัมพันธ์ของศิลปะในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมอย่างมีอาจจะแยกออกได้

นอกจากนี้ สถาบันปรีดี พนมยงค์ ยังจัด "โครงการนิทรรศการศิลปะเด็กและเยาวชน" เพื่อเน้นสื่อสารอุดมการณ์ แนวคิด เจตนารมณ์ ความรู้และความหมายต่าง ๆ ไปที่กลุ่มเป้าหมายคือเด็กและเยาวชนเป็นสำคัญ ซึ่งขณะที่โครงการนิทรรศการศิลปะกับสังคม: เทศกาลศิลปะนานาชาติ มุ่งเน้นเปิดพื้นที่ในการแสดงออกเชิงสร้างสรรค์ให้กับศิลปินและนักสร้างสรรค์หลากหลายวัย แต่โครงการนิทรรศการศิลปะเด็กและเยาวชน 16 ครั้ง ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2538-2560 คือพื้นที่สำหรับการศึกษาเรียนรู้ เผยแพร่ ข้อมูลความรู้ที่เป็นสาระสำคัญของสถาบันปรีดี พนมยงค์ สู่เด็กและเยาวชน โครงการนิทรรศการศิลปะเด็กและเยาวชนแต่ละครั้งจะตั้งหัวข้อเพื่อให้เด็กและเยาวชนร่วมส่งผลงานศิลปะเข้าประกวดและจัดแสดง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ครั้งที่ 1 นิทรรศการศิลปะเด็กและเยาวชน เนื่องในวาระครบรอบ 50 ปี สันติภาพไทย หัวข้อ "ชีวิต-ความฝัน-สันติสุข" 16-30 กันยายน 2538 จัดโดยสถาบันปรีดีฯ และคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ มีสถาบันการศึกษา กลุ่ม และชมรมศิลปะต่าง ๆ จำนวน 113 แห่งส่งผลงานเข้าร่วม และผลงานศิลปะที่ส่งเข้าร่วมจำนวน 623 ภาพ

ครั้งที่ 2 โครงการศิลปะเด็กและเยาวชน หัวข้อ "ความฝันอันแสนงาม" 14 ธันวาคม-12 มกราคม 2540 จัดโดยสถาบันปรีดีฯ และคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ มีสถาบันการศึกษา กลุ่ม และชมรมศิลปะต่าง ๆ จำนวน 54 แห่งส่งผลงานเข้าร่วม และผลงานศิลปะที่ส่งเข้าร่วมจำนวน 218 ภาพ

ครั้งที่ 3 โครงการศิลปะเด็กและเยาวชนหัวข้อ "ประชาธิปไตยในใจฉัน" (เนื่องในวาระครบรอบ 65 ปี ประชาธิปไตยไทย) 15 ธันวาคม 2540-31 มกราคม 2541 จัดโดยสถาบันปรีดีฯ และคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ มีสถาบันการศึกษา กลุ่ม และชมรมศิลปะต่าง ๆ จำนวน 102 แห่งส่งผลงานเข้าร่วม และผลงานศิลปะที่ส่งเข้าร่วมจำนวน 371 ภาพ

ครั้งที่ 4 โครงการศิลปะเด็กและเยาวชน หัวข้อ "จิตสำนึกเพื่อเมืองไทย" (ในวาระครบรอบ 25 ปี 14 ตุลาคม 2516-2541) 5-30 กันยายน 2541 จัดโดยสถาบันปรีดีฯ คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ และคณะกรรมการดำเนินงาน 25 ปี 14 ตุลา มีสถาบันการศึกษา กลุ่ม และชมรมศิลปะต่าง ๆ จำนวน 58 แห่งส่งผลงานเข้าร่วม (สุจิตร์ไม่ได้บันทึกจำนวน ผลงานศิลปะที่ส่งเข้าร่วมไว้)

ครั้งที่ 5 โครงการศิลปะเด็กและเยาวชน หัวข้อ "ความดี" (ในวาระครบรอบ 100 ปี ชาตกาล รัฐบุรุษอาวุโส ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์) 4-16 กันยายน 2542 จัดโดยสถาบันปรีดีฯ คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ และคณะกรรมการจัดงาน 100 ปีชาตกาล รัฐบุรุษอาวุโส ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ มีสถาบันการศึกษา กลุ่ม และชมรมศิลปะต่าง ๆ จำนวน 187 แห่งส่งผลงานเข้าร่วม และผลงานศิลปะที่ส่งเข้าร่วมจำนวน 1,101 ภาพ

ครั้งที่ 6 โครงการศิลปะเด็กและเยาวชน หัวข้อ "ความกล้าหาญ" (14 ตุลาคม 2516-6 ตุลาคม 2519) 8-27 กันยายน 2544 จัดโดยสถาบันปรีดีฯ คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ และคณะกรรมการจัดงานเดือนตุลา มีสถาบันการศึกษา กลุ่ม และชมรมศิลปะต่าง ๆ จำนวน 151 แห่งส่งผลงานเข้าร่วม และผลงานศิลปะที่ส่งเข้าร่วม ข้อมูลจากข้อเขียนของ ดร.สุชาติ ยิ้มประเสริฐ ในสุจิตร์ ระบุไว้ว่า ไม่น้อยกว่า 760 ภาพ

ครั้งที่ 7 โครงการศิลปะเด็กและเยาวชน หัวข้อ "ความซื่อสัตย์" 19-31 มกราคม 2545 จัดโดยสถาบันปรีดีฯ คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ และเครือข่ายต่อต้านคอร์รัปชัน องค์การเพื่อความโปร่งใสในประเทศไทย มูลนิธิเอเชีย (The Asia Foundation) มีสถาบันการศึกษา กลุ่ม และชมรมศิลปะต่าง ๆ จำนวน 109 แห่งส่งผลงานเข้าร่วม และผลงานศิลปะที่ส่งเข้าร่วมจำนวน 708 ภาพ

ครั้งที่ 8 โครงการศิลปะเด็กและเยาวชน หัวข้อ “ฉลาดทำบุญ” (เข้าพรรษามหากุศล) 21 กรกฎาคม 2545 จัดโดยเครือข่ายชาวพุทธเพื่อพระพุทธศาสนาและสังคมไทย (คพส.) สถาบันปรีดี พนมยงค์ วัดสวนแก้ว เสถียรธรรมสถาน มูลนิธิไชยวนา และสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติมีสถาบันการศึกษา กลุ่ม และชมรมศิลปะต่าง ๆ จำนวน 70 กว่าแห่งส่งผลงานเข้าร่วม และผลงานศิลปะที่ส่งเข้าร่วมจำนวนประมาณเกือบ 700 ภาพ

ครั้งที่ 9 โครงการศิลปะเด็กและเยาวชน หัวข้อ “จิตสำนึก 14 ตุลา” (ในวาระครบรอบ 30 ปี 14 ตุลา) 13-30 กันยายน 2546 จัดโดย มูลนิธิ 14 ตุลา และสถาบันปรีดี พนมยงค์ มีสถาบันการศึกษา กลุ่ม และชมรมศิลปะต่าง ๆ จำนวน 114 แห่งส่งผลงานเข้าร่วม และผลงานศิลปะที่ส่งเข้าร่วมจำนวนมากกว่า 1,000 ภาพ (ข้อมูลระบุไว้ใน สารานุกรมจากประธานมูลนิธิ 14 ตุลา ซึ่งขณะนั้นคือ รศ.ดร.โคทม อารียา)

ครั้งที่ 10 โครงการศิลปะเด็กและเยาวชน หัวข้อ “ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม” 11-30 กันยายน 2547 จัดโดย มูลนิธิ 14 ตุลา และสถาบันปรีดี พนมยงค์ มีสถาบันการศึกษา กลุ่ม และชมรมศิลปะต่าง ๆ จำนวน 116 แห่งส่งผลงานเข้าร่วม และผลงานศิลปะที่ส่งเข้าร่วมจำนวน 1,125 ภาพ

ครั้งที่ 11 โครงการศิลปะเด็กและเยาวชน หัวข้อ “ประชาธิปไตยคือหัวใจของสันติภาพ” 24 ธันวาคม 2548-15 มกราคม 2549 จัดโดย สถาบันปรีดี พนมยงค์ มูลนิธิ 14 ตุลา และคณะกรรมการเตรียมงาน 60 ปี วันสันติภาพไทย มีสถาบันการศึกษา กลุ่ม และชมรมศิลปะต่าง ๆ จำนวน 84 แห่งส่งผลงานเข้าร่วม และผลงานศิลปะที่ส่งเข้าร่วมจำนวน 1,148 ภาพ

ครั้งที่ 12 โครงการศิลปะเด็กและเยาวชน หัวข้อ “จิตสำนึกประชาธิปไตย เสรีไทยเพื่อสันติภาพ” 8 ธันวาคม 2550-9 มกราคม 2551 จัดโดย สถาบันปรีดี พนมยงค์ และคณะกรรมการดำเนินงานเปิดอาคารเสรีไทยอนุสรณ์ อดีตเสรีไทยและทายาท มีสถาบันการศึกษา กลุ่ม และชมรมศิลปะต่าง ๆ จำนวน 134 แห่งส่งผลงานเข้าร่วม (สุจิตร์ไม่ได้บันทึกจำนวนผลงานศิลปะที่ส่งเข้าร่วมไว้)

ครั้งที่ 13 โครงการศิลปะเด็กและเยาวชน หัวข้อ “ประชาธิปไตยสมบูรณ์” (เนื่องในวาระครบรอบ 35 ปี 14 ตุลาคม 2516) 24 มกราคม-8 กุมภาพันธ์ 2542 จัดโดย มูลนิธิ 14 ตุลา และสถาบันปรีดี พนมยงค์ สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) มีสถาบันการศึกษา กลุ่ม และชมรมศิลปะต่าง ๆ จำนวน 120 แห่งส่งผลงานเข้าร่วม และผลงานศิลปะที่ส่งเข้าร่วมจำนวน 898 ภาพ

ครั้งที่ 14 โครงการศิลปะเด็กและเยาวชน หัวข้อ “เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์” (เนื่องในวาระครบรอบ 40 ปี 14 ตุลาคม 2516) 7-18 ธันวาคม 2556 จัดโดย มูลนิธิ 14 ตุลา และ สถาบันปรีดี พนมยงค์ มีสถาบันการศึกษา กลุ่ม และชมรมศิลปะต่าง ๆ จำนวน 81 แห่งส่งผลงานเข้าร่วม และผลงานศิลปะที่ส่งเข้าร่วมจำนวน 1,369 ภาพ

ครั้งที่ 15 โครงการศิลปะเด็กและเยาวชน หัวข้อ “สันติภาพ-สันติธรรม” (เนื่องในวาระครบรอบ 70 ปี สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 และครบรอบ 20 ปี สถาบันปรีดี พนมยงค์) 20 ธันวาคม 2558-20 มกราคม 2559 จัดโดยสถาบันปรีดี พนมยงค์ มีสถาบันการศึกษา กลุ่ม และชมรมศิลปะต่าง ๆ จำนวน 118 แห่งส่งผลงานเข้าร่วม และผลงานศิลปะที่ส่งเข้าร่วมจำนวน 743 ภาพ

ครั้งที่ 16 โครงการศิลปะเด็กและเยาวชนครั้งที่ 16 หัวข้อ “สันติประชาธรรม” (เนื่องในวาระครบรอบ 100 ปีชาตกาลศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ 9 มีนาคม 2559) 19 สิงหาคม 2560-31 สิงหาคม 2560 จัดโดยสถาบันปรีดี พนมยงค์ มูลนิธิปรีดี พนมยงค์ โครงการ 100 ปีชาตกาล ศ.ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีสถาบันการศึกษา กลุ่ม และชมรมศิลปะต่าง ๆ จำนวน 128 แห่งส่งผลงานเข้าร่วม และผลงานศิลปะที่ส่งเข้าร่วมจำนวน 1,231 ภาพ

สังเกตได้ว่า การตั้งประเด็นหัวข้อในการประกวดแต่ละครั้ง จะเน้นแนวคิดและเจตนารมณ์ที่ทางสถาบันปรีดี พนมยงค์ ต้องการจะสื่อสารถึงเด็ก เยาวชน และประชาชนในวงกว้าง โดยหลักใจความสำคัญคือแนวทาง สันติภาพ ประชาธิปไตย และความ เป็นธรรม ผ่านเนื้อหาและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ทางสังคม การเมือง ที่เกี่ยวข้องกับปรีดี พนมยงค์ ทั้งทางตรงและทางอ้อม

ในประเด็นสันติภาพ เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่ถูกเน้นเป็นจุดเริ่มต้น คือ การประกาศสันติภาพไทยในวันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2488 ซึ่งถือเป็นวันสิ้นสุดของสงครามโลกครั้งที่ 2 อย่างเป็นทางการ วันดังกล่าว เกี่ยวข้องกับปรีดี พนมยงค์ ด้วย เพราะปรีดี ในฐานะเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 ทั้งยังเป็นหัวหน้า ขบวนการเสรีไทย ได้ออกประกาศสันติภาพในพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ให้การประกาศสงครามของรัฐบาลไทยต่อสหรัฐอเมริกาและบริเตนใหญ่ในวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2485 นั้นเป็นโมฆะ เนื่องจากการกระทำของรัฐบาล

ขณะนั้นได้ขัดต่อเจตจำนงของประชาชนไทยและรัฐธรรมนูญ การจัดตั้งขบวนการเสรีไทยทั้งภายในและภายนอกประเทศช่วยเหลือและประสานกับฝ่ายสัมพันธมิตรในการต่อสู้กับการรุกรานของกองทัพญี่ปุ่นขณะนั้นสะท้อนได้ถึงการไม่ยอมรับต่อการประกาศสงครามของรัฐบาลในขณะนั้นได้เป็นอย่างดี ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ จึงถือว่า วันที่ 16 สิงหาคม ของทุกปี เป็นวันสันติภาพไทย ซึ่งทางสถาบันปรีดี พนมยงค์ ได้ทำการสื่อสารคุณค่า ความหมาย เผยแพร่ข้อมูลความรู้ในเชิงประวัติศาสตร์ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับขบวนการเสรีไทยและการประกาศสันติภาพนี้สู่สาธารณชนอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังมีประเด็นที่ว่าด้วย “พระเจ้าช้างเผือก” (The King of White Elephant) บทประพันธ์ของปรีดี พนมยงค์ ซึ่งต่อมาถูกนำมาสร้างเป็นภาพยนตร์ในปลายปี พ.ศ. 2483 บทประพันธ์และภาพยนตร์ดังกล่าวเป็นเจตนารมณ์ของปรีดี พนมยงค์ ที่จะสื่อสารต่อโลกว่าปวงชนชาวไทยเป็นผู้รักสันติภาพ ไม่ต้องการสงคราม และการตัดสินใจของพระเจ้าจักราในบทประพันธ์ดังกล่าวก็เป็นในแนวทางสันติ ไม่ว่าจะเป็นการที่ทรงต่อสู้กับพระเจ้าหงสาวดีด้วยพระองค์เองโดยที่ไม่ต้องการให้ชีวิตของทหารซึ่งเป็นชาวบ้านนั้นต้องบาดเจ็บล้มตาย ที่กล่าวมานี้ คือ บริบทเชิงสันติภาพที่ทางสถาบันปรีดี พนมยงค์ ผู้จัดโครงการนิทรรศการศิลปะเด็กและเยาวชนต้องการเผยแพร่ สื่อสาร ให้อำนาจความรู้ต่อเด็ก เยาวชน และสังคม โดยประเด็นนี้ได้ถูกนำมาใช้เป็นประเด็นหลักของการประกวดเป็นจำนวนถึง 4 ครั้ง คือ ครั้งที่ 1 (ในวาระ 50 ปีวันสันติภาพไทย) ครั้งที่ 11 (เตรียมงานวาระ 60 ปี วันสันติภาพไทย) ครั้งที่ 12 (เชื่อมโยงกับการเปิดอาคารเสรีไทยอนุสรณ์) และครั้งที่ 15 (วาระครบ 70 ปีวันสันติภาพไทย)

ในประเด็นประชาธิปไตย ทางสถาบันปรีดี พนมยงค์ ได้หยิบยกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์สังคม การเมือง วัฒนธรรมที่สำคัญของไทยมาเป็นหมายเหตุที่สำคัญประกอบด้วย การเปลี่ยนแปลงการปกครองในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข, เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และต่อเนื่องไปถึงเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ด้วย เหตุการณ์แรกเป็นหมายเหตุหลักของจุดเริ่มต้นของระบอบประชาธิปไตยในสังคมไทย ปรีดี พนมยงค์ เป็นหนึ่งในแกนนำของคณะราษฎรฝ่ายพลเรือนซึ่งทำการอภิวัฒน์สยามในครั้งนั้น

เหตุการณ์ต่อมาที่ถูกหยิบมาเชื่อมโยงเป็นประเด็นหัวข้อในการจัดประกวดศิลปะเด็กและเยาวชนคือ เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 อันเป็นการเคลื่อนไหวเรียกร้องประชาธิปไตยโดยขบวนการนิสิตนักศึกษาประชาชน จากสภาพการณ์ทางการเมืองที่มีความไม่พอใจของประชาชนต่อปัญหาหลายประการ อาทิ ความไม่เป็นธรรมทางสังคม ความยากจน การเอารัดเอาเปรียบทางเศรษฐกิจและการเมืองจากต่างชาติ ความไม่ชอบธรรมจากนักการเมืองในรัฐบาล ดังเช่น กรณีการนำพาหนะ งบประมาณ และอาวุธของทางราชการเข้าไปล่าสัตว์ในเขตป่าทุ่งใหญ่ การเรียกร้องรัฐธรรมนูญ ฯลฯ ปัญหาเหล่านี้สั่งสมและก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวของขบวนการนิสิตนักศึกษาประชาชนจนปะทุกลายเป็นเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 ซึ่งจบลงด้วยชัยชนะของฝ่ายประชาชน จากเหตุการณ์นี้ ปรีดี พนมยงค์ ได้มีบทนิพนธ์เรื่อง “จงพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์ของวีรชน 14 ตุลาคม” ซึ่งคณะกรรมการจัดงานสังสรรค์ชาวธรรมศาสตร์ในสหราชอาณาจักร (อังกฤษ) ประจำปี 2516 ปราศรัยให้ท่านเขียนบทความหรือคำขวัญเพื่อนำไปลงพิมพ์ในหนังสือที่ระลึก ในบทนิพนธ์นี้ ใจความช่วงต้นตอนหนึ่งมีความว่า “วันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เป็นวันสำคัญวันหนึ่งแห่งประวัติศาสตร์ของชาติไทย คือ เป็นวันชัยชนะก้าวแรกของเยาวชนหญิงชายไทย ภายใต้การนำของนิสิต นักศึกษานักเรียนแห่งสถานศึกษามากหลาย ซึ่งได้รับการสนับสนุนและร่วมมือจากราษฎรไทยทุกชนชาติ และทุกชนชั้นวรรณะที่รักชาติจำนวนหลายล้านคน ผืนนี้กันเป็นขบวนการเรียกร้องรัฐธรรมนูญประชาธิปไตยสมบูรณ์ให้แก่ปวงชนชาวไทย...” (Banomyong, 2020)

อย่างไรก็ตาม ยุคประชาธิปไตยเบ่งบานและการเติบโตอย่างมากของขบวนการนิสิตนักศึกษาประชาชนได้ถูกผู้เสียประโยชน์จากเหตุการณ์ 14 ตุลา 2516 รวมไปถึงชนชั้นกลางและผู้มีอำนาจมองว่าเป็นภัยต่อความมั่นคง “กลุ่มเหล่านี้ได้พยายามอยู่ตลอดเวลาที่จะทำลายล้างพลังต่างที่เป็นปรปักษ์แก่ตนด้วยวิธีการต่างๆ...” (Ungpakorn, 2008 : 52) มีการใส่ร้ายป้ายสีขบวนการนักศึกษาผ่านสื่อทุกรูปแบบ การปลุกผีคอมมิวนิสต์ขึ้นจากฝ่ายรัฐ การทำลายภาพลักษณ์ของขบวนการนักศึกษาหลายรูปแบบ โดยเฉพาะการกล่าวหาป้ายสีว่าขบวนการนักศึกษาไม่มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ทั้งนี้กลุ่มที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับขบวนการนักศึกษาได้รับการสนับสนุนอย่างเปิดเผยจากฝ่ายรัฐ นอกจากนี้ยังมีการลอบสังหารผู้นำชาวนา สังหารนักการเมืองที่เป็นฝ่ายขบวนการนักศึกษา ผ่นวกกับชนวนเหตุที่สำคัญคือ การเดินทางกลับมาประเทศไทยของจอมพลถนอม กิตติขจร ซึ่งได้ทำการบวชเป็นพระภิกษุที่วัดบวรนิเวศวิหาร เหตุนี้ทำให้ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษา ญาติวีรชนจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ตลอดจนกลุ่ม ชมรมต่างๆ ได้เริ่มชุมนุมเพื่อเรียกร้องให้ขับจอมพลถนอมออกจากประเทศไทยหรือมีการดำเนินคดี

ทางกฎหมาย การชุมนุมของขบวนการนักศึกษาในครั้งนี้ ได้ถูกฝ่ายตรงข้ามใช้สื่อกล่าวร้ายป้ายสีว่าเป็นภัยต่อความมั่นคง มีนักศึกษา ประชาชนหลายคนถูกลอบทำร้ายและสังหาร ที่รุนแรงคือ “ที่จังหวัดนครปฐม เมื่อพนักงานของการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค 2 คน ออกไปปิดประกาศขั้วโล่จอมพลถนอม ได้ถูกคนร้ายฆ่าตายและนำไปแขวนคอในที่สาธารณะ ต่อมารัฐบาลยอมรับว่าคนร้ายนั้นคือตำรวจนครปฐมนั่นเอง” (Ungpakorn, 2008 : 54) เหตุการณ์นี้เป็นชนวนนำไปสู่เหตุการณ์นองเลือด ด้วยเพราะในวันที่ 5 ตุลาคม 2519 หนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งได้ลงรูปการแสดงละครของนักศึกษาเพื่อเสียดสีการฆาตกรรมครั้งนี้ ปรากฏว่า มีใบหน้าของนักศึกษาผู้แสดงละครคนหนึ่งมีความคล้ายคลึงกับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ อย่างไม่ได้มีเจตนา จนนำไปสู่การตีพิมพ์รูปดังกล่าว และโจมตีฝ่ายนักศึกษาว่าหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ กระทั่งนำไปสู่การนองเลือดในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 เหล่านี้คือบริบทประเด็นประชาธิปไตยที่ทางสถาบันปรีดี พนมยงค์ เชื่อมโยงเป็นประเด็นหัวข้อในการจัดโครงการ ประเด็นดังกล่าวถูกใช้ในการประกวดถึง 9 ครั้ง คือ โครงการนิทรรศการศิลปะเด็กและเยาวชน ครั้งที่ 3 , 4 , 6, 9-14 ซึ่งหลายครั้งจะมีการเชื่อมโยงกับวาระครบรอบเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

ในประเด็นความเป็นธรรม สำหรับประเด็นดังกล่าวนี้ ดูเหมือนทางผู้จัดโครงการจะพยายามให้มีความครอบคลุมและสัมพันธ์อยู่ในทุกๆ หัวข้อในการจัดกิจกรรมแต่ละครั้ง ขณะเดียวกัน ในหัวข้อ “ความใฝ่ฝันอันแสนงาม” ในการจัดโครงการครั้งที่ 2 หัวข้อ “ความดี” ในการจัดโครงการครั้งที่ 5 หัวข้อ “ความซื่อสัตย์” ในการจัดโครงการครั้งที่ 7 หรือ หัวข้อ “ฉลาดทำบุญ” ในการจัดโครงการครั้งที่ 8 ก็ล้วนแล้วแต่เน้นการปฏิบัติหรือการปลูกฝังการดำเนินชีวิตที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเป็นธรรม ความถูกต้อง และจิตสำนึกที่มีต่อสังคมส่วนรวมทั้งสิ้น

แม้จะมีการประกวดให้รางวัลผลงานของเด็กและเยาวชนในระดับช่วงวัยต่างๆ แต่ท้ายที่สุด โครงการนี้เน้นจัดแสดงผลงานทุกชิ้นที่เด็กและเยาวชนส่งเข้ามาร่วมแสดง ทั้งที่ได้และไม่ได้รางวัล เจกเช่นเดียวกับ “การแสดงผลงานศิลปกรรมแห่งประเทศไทย” และการจัดประกวดศิลปะเด็กและเยาวชน ที่จัดโดย “ชมรมศิลปกรรมแห่งประเทศไทย” ที่จัดแสดงผลงานทุกชิ้นที่ส่งเข้ามาเช่นกัน สันธวิสวัสดิ์ ยอดบางเตย ผู้ดำเนินงานโครงการฯ ยังได้กล่าวเพิ่มเติมอีกว่า “คณะกรรมการส่วนใหญ่ที่เข้ามาเป็นกรรมการตัดสินงานศิลปะเด็ก เป็นผู้ที่มีประสบการณ์เกี่ยวข้องกับงานศิลปะไม่ว่าทางใดก็ตาม บางท่านมีความรู้ความเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของเด็กในช่วงวัยต่างๆ ช่วยในการตัดสินงานได้เป็นอย่างดี เช่น ระดับอายุขนาดนี้สามารถที่จะวาดภาพและใช้สีสื่อออกมาได้ขนาดไหน งานบางส่วนเป็นงานสื่อผสม เด็กวัยนี้สร้างสรรค์โดยใช้วัสดุแทนความหมายตามหัวข้อที่กำหนดได้หรือไม่” (Yodbangtoey, 2020)

สิ่งที่โครงการนี้มุ่งเน้นมาก คือการแสดงผลงานในเชิงสร้างสรรค์ของเด็กและเยาวชนที่เป็นตัวของตัวเอง แสดงถึงจินตนาการ การศึกษาตีความตามความคิดของตนเองเหมาะสมกับช่วงวัย ถึงกระนั้น หัวข้อที่ส่วนใหญ่อิงกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์การเมืองไทยที่เด็กเกิดไม่ทัน ครูผู้สอนจึงมีบทบาทสำคัญยิ่ง มีบทบาทในการกำหนดสร้างต้นแบบให้เด็กทำตามลอกแบบ หรือขึ้นเด็ก แต่เป็นการให้คำแนะนำ ชักชวนหรือกระตุ้นให้ศึกษาข้อมูล ข้อเท็จจริง เพื่อนำความรู้มาตีความและสร้างเป็นผลงาน นอกจากนี้ยังรวมถึงการสอนและแนะนำเทคนิค กลวิธีในการสร้างงานศิลปะที่แปลกใหม่เพื่อสื่อสารถึงเนื้อหาได้อย่างน่าสนใจอีกด้วย แม้โครงการนี้จะแยกออกจากนิทรรศการศิลปะกับสังคม: เทศกาลศิลปะนานาชาติ แต่ในที่นี้ผู้วิจัยเสนอว่าโครงการดังกล่าวมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน เพราะนอกจากจะเป็นพื้นที่ที่เปิดให้สำหรับการสร้างสรรค์แล้ว ยังเป็นพื้นที่สื่อสารแก่นความคิด เนื้อหาสาระ เจตนารมณ์ อุดมการณ์ของสถาบันปรีดี พนมยงค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในประเด็นสันติภาพ ประชาธิปไตย และความเป็นธรรม โดยเปิดให้เด็กและเยาวชนศึกษาเรียนรู้ ตีความ และสะท้อนผ่านผลงานศิลปะ

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

โครงการนิทรรศการศิลปะกับสังคม ที่จัดโดยสถาบันปรีดี พนมยงค์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2538- 2560 คือกิจกรรมประจำปีที่เปิดโอกาสให้ศิลปินและนักสร้างสรรค์งานศิลปวัฒนธรรมหลากหลายแขนงได้มีโอกาสเข้ามาร่วมกันแสดงผลงานศิลปะสู่สังคม ทั้งงานศิลปะแนวสะท้อนสังคมและแนวทางอื่นๆ ผู้วิจัยเสนอว่า โครงการดังกล่าวนี้ได้รับอิทธิพลเชิงแนวคิดและแนวปฏิบัติมาจาก 2 องค์การทัศนศิลป์ในอดีต คือ แนวร่วมศิลปินแห่งประเทศไทย และ ชมรมศิลปกรรมแห่งประเทศไทย ผู้จัดการแสดงผลงานศิลปกรรมแห่งประเทศไทย ทั้งนี้อิทธิพลสำคัญที่ได้จากแนวร่วมศิลปินแห่งประเทศไทย คือ การเปิดพื้นที่ให้กับศิลปะแนวสะท้อนสังคม ให้ศิลปะ

เป็นกระบอกเสียงวิพากษ์วิจารณ์ประเด็นปัญหาและความเป็นไปต่าง ๆ ในสังคม หรือหยิบนำประเด็นสังคมมาถ่ายทอดเป็นผลงานหรือกิจกรรมศิลปะ โดยปราศจากข้อจำกัดด้านเพศ วัย สถาบันการศึกษา วุฒิการศึกษา หรือประเภทของศิลปะ อิทธิพลอีกประการ คือ การประยุกต์นำแนวทางการทำงานศิลปะแบบรวมหมู่มาใช้ ทั้งในลักษณะการเชิญชวนให้ศิลปินหลากหลายสาขามาร่วมสร้างสรรค์ผลงานร่วมกัน รวมถึงในความหมายของการร่วมกันพัฒนางานนิทรรศการศิลปะกับสังคมให้เป็น “เทศกาลศิลปะนานาชาติ” ที่มีจุดยืนถึงการนำความหลากหลายทางศิลปวัฒนธรรมแขนงต่าง ๆ มาสร้างสรรค์กิจกรรมร่วมกันในพื้นที่เดียวกัน

ขณะที่อิทธิพลสำคัญที่ได้จากการแสดงศิลปกรรมแห่งประเทศไทย ของชมรมศิลปกรรมแห่งประเทศไทย คือ การเปิดให้กับสิทธิในการแสดงออก โดยปราศจากข้อจำกัดเรื่องการประกวดชิงรางวัล หรือต้องผ่านการคัดเลือกจากคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่เปิดโอกาสให้ศิลปินนักสร้างสรรค์งานศิลปวัฒนธรรมส่งผลงานเข้าร่วมได้ตามความเหมาะสมของสถานที่จัดงาน งบประมาณ และอยู่ภายใต้การไม่ละเมิดสิทธิส่วนบุคคล สิทธิมนุษยชน และกฎหมาย นอกจากนี้ยังสนับสนุนการเผยแพร่งานวิชาการผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุทัศน์ และกิจกรรมวิชาการทางศิลปะ ดังเช่นมีการจัดการแสดงปาฐกถาศิลปวัฒนธรรมและการเสวนา กล่าวได้ว่าแนวคิดและแนวปฏิบัติด้านศิลปะกับสังคมของ 2 องค์การทางทัศนศิลป์ที่เคยเคลื่อนไหวในช่วงปลายทศวรรษ 2510 และทศวรรษ 2520 ได้รับการสืบทอด พัฒนา ต่อยอด สุนิทรทรรศการศิลปะกับสังคม โดยสถาบันปรีดี พนมยงค์ ที่เริ่มต้นใน พ.ศ.2538 และทั้ง 3 ความเคลื่อนไหวนี้ยังสัมพันธ์เชื่อมร้อยเป็นสายธารศิลปะกับสังคมที่มีคุณค่าต่อสังคมส่วนรวมอย่างชัดเจน

โครงการนิทรรศการศิลปะกับสังคมหรือต่อมาคือเทศกาลศิลปะนานาชาติ ยังเน้นกิจกรรมให้ความรู้ ความคิด ทั้งในเชิงประวัติศาสตร์และการแสดงทัศนวิจารณ์ในประเด็นต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคม การเมือง วัฒนธรรมและศิลปะผ่านการแสดงปาฐกถาศิลปะกับสังคม การแสดงปาฐกถาแต่ละครั้ง ผู้แสดงปาฐกถามาจากนักวิชาการ นักสร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมหลากหลายสาขาที่ถูกเชิญและสามารถกำหนดหัวข้อการปาฐกถาด้วยตนเอง งานวิจัยนี้เสนอว่า ปาฐกถาศิลปะกับสังคมมีลักษณะเด่นอยู่ 3 ประการ ประการแรกคือ การนำเสนอแนวคิดหรือความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรม ซึ่งเกี่ยวข้องกับศิลปะในสาขาต่าง ๆ ตลอดจนความรู้ในเชิงประวัติศาสตร์ และความเคลื่อนไหวด้านศิลปวัฒนธรรม ประการที่สองคือ การเสนอบทปาฐกถาในเชิงวิพากษ์วิจารณ์หรือเป็นทัศนวิจารณ์ ประการสุดท้ายคือ การนำเสนอประเด็นความท้าทายต่อการสร้างสรรค์และความเคลื่อนไหวในทางศิลปวัฒนธรรม ทั้ง 3 ประการที่กล่าวมา ปาฐกถาบางชิ้นก็แสดงถึงลักษณะใดลักษณะหนึ่งที่ชัดเจน ขณะที่บางชิ้นก็มีลักษณะทั้ง 3 ประการนี้ผสมผสานร่วมกันอยู่ ที่สำคัญคือ เนื้อหาสาระของปาฐกถาจะเน้นประเด็นของการแสวงหาสันติภาพ ประชาธิปไตย และความเป็นธรรม

นอกจากนี้โครงการที่มีการจัดแบบคู่ขนานไปกับโครงการนิทรรศการศิลปะกับสังคม: เทศกาลศิลปะนานาชาติ คือโครงการนิทรรศการศิลปะเด็กและเยาวชน ยังเป็นพื้นที่สื่อสารแก่นความคิด เนื้อหาสาระ เจตนารมณ์ อุดมการณ์ของสถาบันปรีดี พนมยงค์ โดยเฉพาะในประเด็นสันติภาพ ประชาธิปไตย และความเป็นธรรม โดยเปิดให้เด็กและเยาวชนศึกษา ตีความ และสะท้อนผ่านผลงานศิลปะ โครงการนี้เน้นจัดแสดงผลงานทุกชิ้นที่เด็กและเยาวชนส่งเข้ามาร่วมแสดง ทั้งที่ได้และไม่ได้รางวัล สอดคล้องกับการแสดงผลงานศิลปะของการแสดงศิลปกรรมแห่งประเทศไทยที่จัดแสดงผลงานทุกชิ้นที่ส่งเข้ามาเช่นกัน ทั้งยังสัมพันธ์กับโครงการศิลปะเด็กแห่งประเทศไทยของชมรมศิลปกรรมแห่งประเทศไทยในอดีต ซึ่งเน้นความหลากหลายในเชิงแนวคิด รูปแบบทางศิลปะ และการแสดงออกที่เหมาะสมกับช่วงวัย พยายามบริหารจัดการผูกขาดการตัดสินผลงานด้วยการหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนคณะกรรมการตัดสินที่มีความหลากหลาย มีเกณฑ์การตัดสินที่พิจารณาทั้งแนวคิดและทักษะที่เหมาะสมกับช่วงวัย ผู้จัดและคณะกรรมการแสดงทัศนคติทางศิลปศึกษาที่มุ่งให้การแสดงออกทางศิลปะเป็นเสรีภาพของเด็ก ครูมีบทบาทเป็นผู้สอน ชี้แนะแนวทาง ส่งเสริมสนับสนุนการให้ข้อมูลความรู้ ความเข้าใจ ในด้านเนื้อหาสาระที่เป็นหัวข้อของโครงการแต่ละครั้ง มากกว่ากำหนดกรอบหรือควบคุมจากครูเพียงอย่างเดียว เน้นการพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้มากกว่าถูกครอบงำด้วยรางวัล เหล่านี้ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ส่งเสริมซึ่งกันและกัน ระหว่างโครงการศิลปะเด็กและเยาวชนกับโครงการนิทรรศการศิลปะกับสังคม: เทศกาลศิลปะนานาชาติ ในฐานะพื้นที่แสดงออกเชิงสร้างสรรค์ และการศึกษา เรียนรู้ เผยแพร่ความคิดและมุมมองเกี่ยวกับสันติภาพ ประชาธิปไตย และความเป็นธรรม

References

- Chotana, D., (Ed). (1997). *10 year Bangkok business: bubble economy decade, look back and forward revive Thailand*. Bangkok: Bangkok Business; 10-27. (In Thai)
- Committee of 1st Art Exhibition of Thailand. (1979). *1st Art Exhibition of Thailand. Catalogue*. Bangkok: The Art Center of Thailand Association.
- Pridi Banomyong Institute. (2020). "Jong-pitak-jet-ta-na-rom-pra-cha-thip-pa-tai-som-boon-kong-vee-ra-chon-sip-si-tu-la-kom". Retrieved 15 December 2020, from [Http://www.pridi.or.th](http://www.pridi.or.th). (In Thai)
- Pridi Banomyong Institute. (2020). *Prawat khwam pen ma khong sathaban Pridi PhanomYong. [The History of Pridi Banomyong Institute]*. Retrieved 2 December 2020, from <http://www.Pridiinstitute.com> (In Thai)
- Rohitasuk, S. (2008). *Art and culture groups in Thailand: status survey and movement in B.E. 2516 – 2530*. Bangkok: Arts center of Thailand –SWU. (In Thai)
- Rohitasuk, S. (2014). *History of art competitions in Thailand from the late 1930s to 1980s*. Doctoral Dissertation, Ph.D in History, Chulalongkorn University, Thailand. (In Thai)
- Rohitasuk, S., Ed. (2017). *Pridi sueksa lae pathakatha sinlapa kap sangkhom. [Pridi studies and arts and social speech]*. Bangkok: Pridi Banomyong Foundation. (In Thai)
- Tungcharoen, W. (2004). *The Leadership organization: The Art Center of Thailand Association 2522-2530*. Bangkok: Institute of Academic Development Srinakharinwirot University. (In Thai)
- Ungpakorn, P. (2008). "Violence and 6 Oct 1976 Coup d'etat," in *From 14 To 6 October*. Bangkok: The Foundation for the promotion of Social Sciences and Humanities textbooks Project; 51-81. (In Thai)
- Yodbangtoey, S. (2008). *Banthuek khwam song cham bang rueang 2497-2550 : Sinsawat Yodbangtoey. [Some Memories of Sinsawat Yodbangtoey B.E. 2497-2550]*. Chiangmai: Rak lae Metta Wannagam Publishing. (In Thai)

Interviews

- Keitprapai, S. (2020, November 12). Personal Interview.
- Piyapong, P. (2020, December 2). Personal Interview.
- Roththong, R. (2020, November 9). Personal Interview.
- Yodbangtoey, S. (2020, February 22). Personal Interview.